DEMOKRATI Utredningen

Skrift nr 15

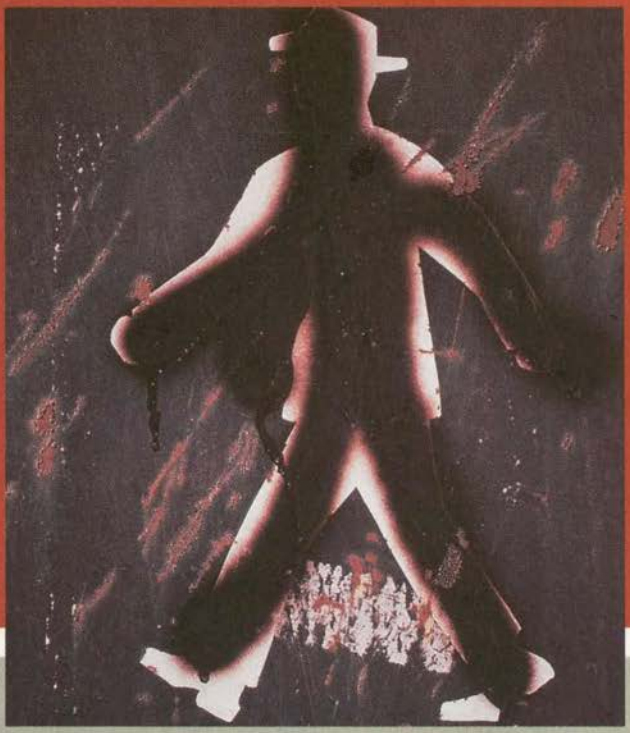

Etik och demokratisk statskonst

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1999:13

Ref KB
Occ SOU

Etik och demokratisk statskonst

Demokratiutredningens skrift nr 15

Zetterberg, Hans L.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1999:13

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt. För remissutsändningar av SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie svarar Fakta Info Direkt på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Omslagsbild: Garry Johansson/Bildhuset
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1999

ISBN 91-7610-915-1
ISSN 0375-250X

Förord

I en studie av hur riksdagen och regeringen behandlat moraliska frågor från femtiotalet och framåt drar forskaren den här slutsatsen:

> *Resultatet är därför att samhället egentligen aldrig kan fullfölja idén om den värderingsfria lagstiftningen. Även under avmoraliseringsperioder förutsätter besluten, oavsett om de beslutande själva ser det så, att vissa värden och normer prioriteras. Tesen om moralens, eller etikens, död är lika felaktig eller snarare lika lätt att missuppfatta som tesen om de politiska ideologiernas död. Undersökningen belägger snarare att såväl moraluppfattningarna som ideologierna är vitala i materialet, även om politikerna inte alltid är medvetna om detta.* (Bexell, G. *Svensk moralpolitik.* Lund: Lund University Press 1995, s. 151)

Författaren till följande debattinlägg vill också påkalla uppmärksamhet kring etiken. Han preciserar vilka värden som enligt författarens mening en demokrati är helt beroende av men som den också är i stånd att ödelägga. Utifrån en bestämd ideologisk övertygelse vill han varna för att demokratin, trots goda avsikter, kan överskrida gränserna till andra livsområden där andra värden råder. Utan måttlighet stannar demokratin, blir en av hans slutsatser.

För att sammantaget få ett så rikt diskussionsunderlag som möjligt i sitt arbete ger Demokratiutredningen på det här sättet möjligheter för debattörer från skilda politiska miljöer att ge sin syn på den svenska folkstyrelsens utveckling. Ledamöterna tar i det här sammanhanget inte ställning till författarens uppfattningar.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

Innehåll

1. Totalsamhället 9
Problemen för demokratin 9
Primärgrupper 10
Olika villkor i lilla och stora världen 12
Den stora världens livsområden 13
Framväxten av Västeuropas liberala samhälle 18
Etikens livsområde i dag 23
En förenkling: Det treeniga samhället 24

2. Om demokratin och dess moraliska förutsättningar 29
Den magiska regeln: majoriteten vinner 29
Den segrande protesträrelsen 30
Tre sätt att driva demokrati i praktiken 32
Vi och dom: att övervinna dubbelmoral 34
Värderingsklimat och demokrati 37
Rättsstat 41
Decentralisering och subsidiaritet 42
Skolan som fostrare i demokratiska dygder 47

3. Om koder och komplikationer 49
Koder i natur och kultur 49
Samhällskodens gränser: anomie 50
Störningar i samhällskoden: moralisk panik 52
Omedvetenhet om koderna 54
Normer för samhällets överlevnad 57
Måttlighetens dygd i det liberala samhället 63

Referenser 66

Etik och demokratisk statskonst

Hans L Zetterberg

Denna uppsats har skrivits för *Utredningen om folkstyret i Sverige inför 2000-talet* (SB 1997:01) vilken har tillkallats för att belysa folkstyrets förutsättningar, problem och möjligheter inför nästa sekel. Uppsatsen innehåller inte ny forskning utan är ett sammandrag av några av författarens slutsatser i vetenskapliga och populära artiklar de senaste 15 åren. Vissa formuleringar i dessa artiklar som bedömts som hållbara har återanvänts ordagrant.

1. Totalsamhället

Problemen för demokratin

Den svenska demokratin kodifierades i 1970-talets grundlagar. Statskunskap och konstitutionell juridik dominerade de olika offentliga utredningarna som ledde till den nya konstitutionen. Utredningarna handlade om statsmakten. Folkrörelserna, som sågs som den svenska demokratins vagga, fick dock en egen utredning.

Hur annorlunda är inte 1997 års "Utredning om folkstyret i Sverige inför 2000-talet" (Dir. 1997:101). Här återkommer naturligtvis de grundlagsfästa politiska processerna, men här domineras texterna inte av dem. Vissa politiska processer som inte utretts tidigare finns med, t.ex. lobbying och korruption. En blick på listan av utkomna och planerade publikationer från utredningen visar emellertid en uppsjö av andra typer av ämnen som hör hemma också i andra samhällssfärer än statsmaktens. Författarna tar upp problem med globalisering, finansmarknad, företag, konsumtion, konst, kulturinstitutioner, arbetarkultur, tidningsläsning, hälsa, välfärd, religion, skola, folkbildning, civilsamhälle, IT med mera. Själv skall jag i denna skrift bidra till ämnet demokrati och etik. Demokratiutredningen arbetar som synes enligt antagandet att allt som finns i totalsamhället kan ses som demokratins problem. Det är en vanlig föreställning i det senare 1900-talets Sverige, en del av den svenska marinaden av föreställningar och värderingar i vilken vi alla blivit indränkta.

Om demokratin skall användas till att ge lösningar på totalsamhällets olika problem är det bäst att först utreda hur totalsamhället ser ut, sedan hur demokratin ser ut, och till sist utreda när och hur demokratin kan bidra med lösningar. Så är uppläggningen av de tre avsnitten i denna uppsats. Detta första avsnitt skall handla om totalsamhället och etikens plats i det.

Redan nu vill jag emellertid redovisa att jag är skeptisk mot grundtanken att alla problem som finns i totalsamhället är demokratins problem. När demokratin skall stå för lösningen av alla totalsamhällets problem, dvs. inte bara dess politiska problem utan också dess ekonomiska, vetenskapliga, konstnärliga, religiösa, och moraliska problem, är det risk att demokratin förlorar både i

mening och legitimitet. Den kan komma att framstå som en misslyckad styrelseform som gapat över för mycket.

Så till ämnet för detta avsnitt: totalsamhället och den etiska sfärens plats i det.

Primärgrupper

I primärgrupperna skapas den mänskliga naturen.

Så förkunnade en tidig amerikansk sociolog, Charles Hooton Cooley (1909) i boken *Social Organization*. Primärgrupperna är de små gemenskaper, till exempel familjen och hushållet, grannarna, vänkretsen, som är först på plan ("primära") i vårt biologiska liv. I dem lever vi ansikte mot ansikte i förbund med varandra. Dessa grupper är inte nödvändigtvis särskilt demokratiska. Många är patriarkaliska, några är matriarkaliska. Oavsett form ger dessa barndomens innerliga gemenskaper oss inte bara födan utan också språket, de lär oss hantera våra aggressioner, definierar verkligheten, ger oss de första föreställningarna om rätt och orätt, utvecklar vårt samvete, ger oss nycklar till kreativa lekar. Primärgrupperna, kort sagt, gör oss till det vi inte var när vi föddes, nämligen människor. Dessa gruppers verksamheter kan bara med svårighet delegeras till opersonliga instanser som staten eller marknaden.

I ett av tio Guds bud kan man ana Cooleys hypotes att det är något unikt med fader, moder och/eller de andra nyckelfigurerna i den lilla värld i vilken vi växer upp. Man måste värna om den för att "du må länge leva och att dig må väl gå" (5 Mos 5:16). Om primärgrupperna inte klarat av uppgiften att ge barnen språket, lära dem att hantera sina aggressioner, och att definiera verkligheten på ett realistiskt sätt blir vad som senare händer dem mer problemfyllt. Alltför många kan få värstingens handikapp i det vuxna gemenskapslivet. Detta är trosvisshet för de konservativa, men också vishet för kännare av människor och deras samhällen, oavsett politisk färg. Det har under 1900-talet blivit psykologiskt allmängods att tro på barndomens betydelse för utformningen av vuxenlivet. Först när familjen, grannarna och barndomsvärldens

vuxna fungerar för de nyblivna samhällsmedlemmarna kan man, åtminstone för det stora flertalet, räkna med att också deras senare liv på dagis, fritids, skola, och i arbetsliv och föreningsliv skall fungera utan större problem.

I praktiken blev upptäckten av primärgruppernas roll i samhället en korrigering till franska och amerikanska revolutionernas föreställning att alla människor är födda att delta i samhällslivet på lika villkor. Om vi utan fungerande primärgrupper föds till olika grader av värstingar snarare än till civiliserade medborgare har vi inte jämlika utgångspunkter för senare deltagande i samhällslivet. Det är tveksamt om alla sådana skillnader kan kompenseras senare i åldrarna.

Det finns många små grupper förutom de primära. Etableringen som vuxen innebär ett uppbrott från primärgrupper, dvs. från familjen eller dess motsvarigheter och från barndomens umgängeskrets, till nya små grupper främst skolkamraterna, gängen, arbetskamraterna, klubbkamraterna, och den egna parbildningen. Alla dessa, liksom primärgrupperna, kan kallas "den lilla världen", men de är ej som primärgrupperna först på plan att lära oss bli samhällsmedlemmar.

I uppbrottet från primärgrupperna ligger ett dilemma som alla måste lösa: Vi vill gärna ha primärgruppernas stöd men vi vill inte att de skall hämma och inskränka vår utveckling till vuxna. Ett lyckat uppbrott från primärgrupperna är lika viktigt för tonåringen som fungerande primärgrupper är för barnet. Med ett framgångsrikt uppbrott kommer fötterna stadigt i vuxenlivet. Då, men inte förr, kan vi göra anspråk på den *rösträtt* som tillkommer medborgare i en demokrati.

Är familjen fortfarande den typiska primärgruppen?

Familjerna har blivit mindre, enförälderfamiljer vanligare, tregenerationsfamiljer ovanligare. Kommuner har tagit över av vad som tidigare var familjefunktioner, t.ex. delar av barnomsorg och äldrevård. Företag svarar för produktionen, restauranger för födan,

tv och datorn för leken, skolan för utbildningen. Fungerar familjen i dag som primärgrupp för de flesta?

I en intervjuundersökning 1994 fick svenskar som flyttat hemifrån frågan: "Bodde båda dina föräldrar kvar hemma när du flyttade hemifrån eller hade någon av dem avlidit eller flyttat från er?" En jämförelse av svaren i den äldsta och yngsta generationen belyser en förändring men visar att grundmönstret ligger fast.

När man för ett halvsekel sedan flyttade hemifrån bodde vanligen båda föräldrarna kvar i föräldrahemmet; 82% av dem som nu är 55-64 år berättar att det var så. De övriga (18%) hade inte som regel vuxit upp i skilsmässohem utan i hem där den ene föräldern avlidit (13%). Endast fyra procent av denna äldre generation säger att någon av föräldrarna hade lämnat hemmet innan de själva flyttade hemifrån.

Även för 1990-talets unga (16 – 24 år) är det vanligaste mönstret – representerat av 73 procent – att båda föräldrarna bodde hemma när de själva flyttade hemifrån. Nu är det bara sex procent som hade en förälder som dött innan de själva lämnade hemmet. Men var femte (21%) i denna yngre generation säger att någon av föräldrarna hade flyttat hemifrån innan de själva gjorde det.

Förr drabbades många barn av en förälders död, nu drabbas än fler barn av en förälders frivilliga uppbrott från hemmet. I det senare fallet kan man emellertid hålla kontakt trots att man inte bor tillsammans. Även om föräldrars uppbrott från hemmet genom skilsmässa ökat, har tre av fyra ungdomar på 1990-talet inte upplevt varken föräldrars skilsmässa eller dödsfall innan de flyttat hemifrån. Föreställningen att familjen i vår tid upplösts och slutat att fungera som primärgrupp för barn och ungdom gäller således inte för majoriteten ungdomar (Busch Zetterberg 1996 s. 16-17).

Olika villkor i lilla och stora världen

Vid förra sekelskiftet kom upptäckten att den lilla världen (*Gemeinschaft*) följde andra sociologiska lagar än den stora världen (*Gesellschaft*).Vad som gäller för Gemeinschaft gäller inte för Gesellschaft, sade den tyske sociologen Ferdinand Tönnies (1887).

Den lilla världen är familjen, släkten, vänkretsen, hembygden, de naturliga nätverken. Den lilla världen är homogen, odifferentierad. Primärgrupperna är en del av den lilla världen. Samarbete, lojalitet, solidaritet, gemensamma ägodelar behövs för att den lilla världen skall fungera.

Den stora världen är förvaltningarna, institutionerna, företagen, marknaderna, medierna. Den politiska demokratin och marknadsekonomin är delar av den stora världen. Den stora världen är heterogen, differentierad. Konkurrens om utnämningar, förtroendeposter eller marknadsandelar behövs för att den större världen skall fungera. Likaså kräver den stora världen en separation av olika äganderätter; det gäller både offentliga och privata.

Tankegångar av detta slag var vanliga hos förra sekelskiftets sociologer och har aldrig motbevisats. Försöken att ge den stora världen samma karaktär som den lilla världen tycks dömda att misslyckas. Det gäller också försöken att göra ett modernt totalsamhälle till ett folk*hem* med betoning på det som liknar hemmets gemenskap. Antingen byråkratiseras folkhemmet och dess välfärdsinstitutioner och myndigheter, eller också kommersialiseras det av IKEA-möbler och annat. Det svenska folkhemmets öde blev att det både byråkratiseras och kommersialiseras.

Vi rör oss här bokstavligen med "olika världar". Det är helt rimligt för enskilda att bete sig olika i dem. Man kan till exempel, som 1968 års vänster, vara liberal i den lilla världen och socialist i den stora, eller som många i 1990-talets höger, konservativ i den lilla världen och liberal i den stora.

Den stora världens livsområden

Ett barn med många legobitar kan bygga ett mycket stort antal olika legolandskap trots att antalet typer av legobitar är synnerligen begränsat. Samhällets byggstenar är många, men de olika slagen av byggstenar är få.

De mönsterbildande variablerna

När man skall söka samhällets byggstenar gör man klokt i att leta bland sådant som vi människor är bättre på än djuren, nämligen användning av symboler, framför allt av *språk*, och användning av *verktyg*. Det är med andra ord i kommunikativt handlande och i teknik som man finner sortimentskatalogen för samhällets byggstenar, de s.k. mönsterbildande variablerna.

Katalogen visar förutom våra fysiska handlingar och våra verktyg sex typer av kommunikativt handlande som är samhällskonstruktionens vanligaste legobitar. Här finns för det första tre olika språkliga uttryck, nämligen utsagor som är *värderande*, utsagor som är *föreskrivande*, och utsagor som är *beskrivande*. Vi värderar t.ex. östersjölaxen till ett högt pris, föreskriver att den skall säljas datummärkt, och beskriver den som fylld av rom, fångad innan den leker.

För det andra, kan de värderande, föreskrivande och beskrivande utsagorna, som utgör samhällets symbolmiljö, ha sin huvudsakliga referens antingen i människans yttrevärld eller i människans inrevärld. Om jag säger: "Jag måste banta", och därmed menar att jag kommer att se bättre ut i andras ögon, är min utsaga förankrad i yttrevärlden. Men säger jag: "Jag måste banta", och därmed menar att jag kommer att må bättre och få bättre hälsa, är min utsaga förankrad i min inrevärld.

Yttrevärldsutsagor är *exekutiva*. De kartlägger, styr och ställer, och utvärderar vår omvärld. De dominerar i västerländsk naturvetenskap och utmynnar i krav på förklaringar och förutsägelser. Inrevärldsutsagor är *expressiva*. De dominerar i humaniora och utmynnar i tolkning och förståelse. Vi kan här tala om båda typerna av utsagor utan att söka uppamma någon dualism eller prioritering mellan dem. Så är det också i vardagslivet när mogna människor använder språket. Vi kan sålunda tala exekutivt om östersjölaxen som ett fenomen som debiteras hushållskassan, räcker till två personer, och skall avätas klockan 19. Eller vi kan tala om laxen som en expressiv måltid i solnedgången tillsammans med goda vänner – ett uttryck för svårformulerade känslor, tankar och livssammanhang.

De indelningar vi gjort är den stora världens mönsterbildande variabler. De definierar också många av våra fysiska handlingar. Att spela fotboll, till exempel, är inte enbart en fysisk aktivitet. Spelet innehåller värderande utsagor som visar hur bra ett lag är jämfört med ett annat genom att räkna mål. Det är också regler, dvs. föreskrivande utsagor. Det är en verklighet i form av spelare i visst antal, en boll av viss diameter, en plan av viss storlek, ett bestämt avstånd mellan målstolparna, dvs. beskrivande utsagor.

Våra förfäder har med detta begränsade sortiment av byggstenar utvecklat de mest skilda samhällstyper. Vi har sett militärdiktaturer, prästvälden, domarvälden, fogdevälden, aristokratier, plutokratier, kungadömen, republiker, organisationsvälden, demokratier. Det har blivit krigiska, fredliga, skönhetsälskande, penningälskande, kunskapsälskande eller ordningsälskande samhällen. Vi har haft grymma riken och välfärdsstater. Allt i mer eller mindre komplicerade kombinationer.

Sex livsområden i den stora världen

Den språkliga differentieringen i mönsterbildande variabler har (eller får) en parallell i differentieringen av samhället. Komplicerade processer – som jag inte skall diskutera och inte heller till fullo har utforskat – bygger av de sex mönsterbildande variablerna fundamentala sfärer i samhället, livsområden (*Lebensordnungen*) enligt terminologin från Max Weber, den lysande tyske samhällsvetaren vid vårt sekels början. I den stora världen får vi livsområden för näringsliv, statskonst, vetenskap, religion, etik och konst. (Tablå 1)

För att antyda sambanden räcker det att säga att näringsliv och ekonomi hänger ihop med exekutiva värderingsutsagor, t.ex. priser och kostnader. Det ekonomiska livsområdet är inställt på att söka och bevara rikedom. Det finns olika vägar till rikedom och konkurrens är stoff för affärslivet. I modern tid innefattar affärssed bokförda byten av äganderätter och standardiserade mått på vinst och eget kapital. Den frihet man söker inom denna sfär är närings-

frihet, rätten att etablera sig var man vill och handla med alla slags varor och tjänster.

Statskonstens livsområde hör samman med exekutiva föreskrifter t.ex. lagar och bestämmelser. Denna i bred mening politiska sfär är inställd på att söka ordning. *Ordnung muss sein.* Men det finns alltid alternativa versioner av ordning och konflikterna mellan dem är stoff för det politiska livet. Statskonstens seder innefattar spelregler för rättsväsende, byråkrati, diplomati och krigskonst samt system för de styrdas samtycke till (ny)ordningen. I vårt århundrade har spelreglerna kristalliserats och ganska allmänt accepterats som demokratins spelregler. Med dem har kommit stärkta garantier för medborgerlig frihet.

Vetandets livsområde hör samman med exekutiva beskrivningar, t.ex. fakta och generaliseringar. Vetenskapen är inställd på att söka sanning. Det finns alltid gamla och nya versioner av sanning och konflikterna mellan dem är stoff för det intellektuella livet. Akademisk sed innefattar spelregler för vetenskaplig metod och publicerad lärdom. Akademisk frihet är livsluften inom denna sfär.

Det religiösa livsområdet hör samman med utsagor om människans yttersta värde och livets mening, och bygger på expressiva värderingar. Det är inställt på att söka något heligt (dvs. avskilt) som ger mening åt tillvaron och ett yttersta värde åt livet. Här finns olika ansatser, djupt allvarliga. Religionsfrihet garanterar att olika religiösa yttringarna kan leva sida vid sida.

Det etiska livsområdet har expressiva föreskrifter t.ex. om plikt och barmhärtighet. De kan vara olika utvecklade hos olika människor och för att de skall få fritt uttryck måste rätten att följa det egna samvetet garanteras. En central del i verksamheten i denna sfär gäller ett antal återkommande problem som finns i alla samhällen och som i vår tid brukar kallas välfärdsfrågor: Hur skall vi ta hand om barnen innan de klarar sig själva? Hur skall vi ta hand om de äldre som inte längre kan klara sig själva? Och hur skall vi ta hand om de sjuka och handikappade som inte kan arbeta eller göra annat som är normalt för en vuxen i sina bästa år? Det etiska livsområdet är inställt på att söka humanitära och andra dygder.

Det konstnärliga livsområdet har visioner och versioner som är expressiva, målande eller gestaltande. Konsten söker genuin skönhet. Här finns olika uppfattningar och metoder. Konstnärlig praxis innebär en utveckling av olika smakriktningar. Konstnärlig frihet ger rätten att fritt välja olika former och innehåll.

Tablå 1. Livsområdenas värden och friheter

Livsområde	Värde	Typ av frihet
Statskonst	Ordning	Medborgerlig frihet
Näringsliv	Rikedom	Näringsfrihet
Vetenskap	Kunskap	Akademisk frihet
Religion	Helighet	Trosfrihet
Etik	Dygd	Samvetsfrihet
Konst	Skönhet	Konstnärlig frihet

I var och en av de sex olika livsområdena skapas som synes en väsentlig produkt, nämligen *rikedom* i näringslivet, *ordning* i det politiska systemet, *kunskap* i vetenskapen, *helighet* i religionen, *dygd* i etiken och *skönhet* i konsten. Här är med andra ord en sammanställning av det väsentliga som går att skapa och leva för i ett mänskligt samhälle.

Samhällsbygget kan tryggt utgå från att vi här har mänskligheten positiva värden. Det är faktiskt bättre med rikedom än fattigdom, bättre med ordning än kaos, bättre med kunskap än okunnighet, bättre med helighet än världslighet, bättre med dygd än odygd, bättre med skönhet än fulhet. Det finns i dessa fall ingen grund för föreställningen att alla värden är godtyckliga; värdenihilism får det svårt på denna nivå av tänkande.

Det finns en inbyggd motsättning mellan de olika livsområdena. Sökandet efter världslig rikedom och makt kan hämma sökandet efter andlig helgelse och djupa konstnärliga upplevelser. Sökan-

det efter politisk ordning kommer i sin tur lätt i konflikt med marknadens spontana ordning som skapar rikedom.

Det mänskliga samhällets grundläggande konstruktionsproblem är att finna en optimal balans mellan institutionerna för ordning, rikedom, kunskap, helighet, dygd och skönhet. Det är lätt att skapa samhällen med stabil ordning som stryper de rikedomsproducerande krafterna, eller att skapa en ordning som går på tvärs med rättrådighetens dygd, eller en ordning som håller folket i okunnighet. Det är lätt att skapa samhällen som utvecklar stor rikedom, men till priset av orättvisor och fulhet. Vi kan ha politikervälden, plutokratier, prästvälden, filosofer som kungar, system som alla premierar en samhällssfärs verksamhet på bekostnad av andras.

Tyvärr kan vi inte säga att demokratin har en helt garanterad lösning på den inbyggda motsättningen mellan livsområden. Dess fördel ligger i att den ger röst åt alla livsområden och en metod att fredligt och öppet diskutera olika prioriteringar. En begränsning ligger i att den ohämmat rekommenderar politiska lösningar, till exempel lagstiftning och beskattning, för problem som i allt väsentligt ligger utanför statskonstens livsområde. Förvisso har politiska problem demokratiska lösningar. Men i allt väsentligt har affärslivets problem ekonomiska lösningar, kunskapsproblem har vetenskapliga lösningar, andliga problem har religiösa lösningar, konstens och skönlitteraturens problem har estetiska lösningar, och moralfrågor har etiska lösningar. Ibland kan demokratin bidra till dessa lösningar, men så snart man kommer utanför den politiska sfären ger demokratin sällan de väsentliga delarna av lösningen.

Framväxten av Västeuropas liberala samhälle

Livsområden kan bli mycket autonoma och inget av dem behöver nödvändigtvis underordna sig något annat livsområde. Då får vi ett allsidigt, öppet samhälle, det som många kallar "det liberala samhället". Det är en prekär skapelse, en produkt av Västeuropas spe-

ciella historia i vilken de olika livsområdena successivt har differentierats från varandra och fått sina speciella former av frihet.

De olika livsområdena och deras olika värden har ett mått av oförenlighet som i gammalgrekisk mytologi representerades av olika gudar eller gudinnor som inte alltid var sams. I gamla Rom blev statskonsten en suverän konst, viktigare än religion, filosofi, konst, etik och näringsliv. Det romerska imperiet, som byggde på statsmaktens kontroll av övriga livsområden, antog kristendomens monoteistiska religion enligt formeln "en kejsare, en gud". Förvaltning, polisprocedurer, domstolar, allt blev ordentligt genomarbetat. Staten tog ansvar för medborgarna, deras bröd och deras underhållning. Välorganiserade arméer garanterade den romerska freden.

Men riket splittrades i två, ett i öst och ett i väst: Öst-Rom överlevde i tusen år men Väst-Rom föll sönder. Det frankiska kungadömet (484-814) var det första i en lång rad försök att återuppväcka det romerska imperiet i Västeuropa. Karl den Store kallade sig själv "kung och präst", ett tecken på att en gemensam auktoritet skulle styra. Det var samma lösning som gällde i Öst-Rom.

Påven Gregorius VII (1021-1085) befäste under högmedeltiden romerska kyrkans auktoritet och ledarskap i Västeuropa. Kyrkan ville gärna styra över alla andra livsområden. Ekonomi, vetenskap, konst och etik skulle vara underordnade kyrkan, helst borde också statskonsten vara det. I hans programförklaring läser vi: "Påven är den ende vars fot furstar måste kyssa". Hans motståndare, kejsar Henrik IV, ville att han själv skulle ha rätten att utnämna biskopar. I en välkänd episod i kampen mellan kyrka och stat tvangs Henrik vandra barfota till Gregorius i Canossa för att få en bannlysning upphävd. Kampen mellan kyrka och stat slutade oavgjort, ett oerhört viktigt faktum i Västeuropas utveckling. Vi fick två egenrådiga livsområden: det världsliga och det andliga. Har man väl etablerat sådan egenrådighet kan mer följa.

Figur 1. Västeuropa differentierar sina livsområden

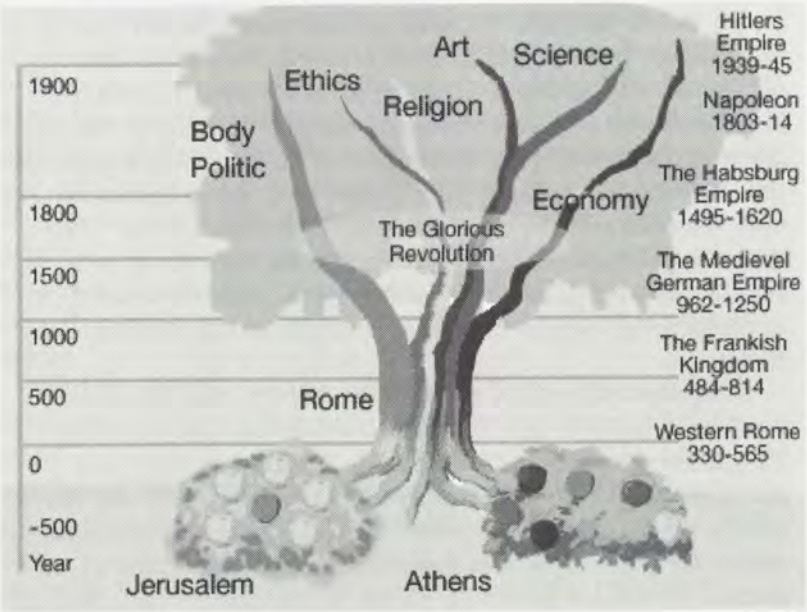

Källa: City-universitetets internetkurs "The European Origin", www.cityuniv.se

I några medeltida städer som Genua, Venedig och Florens balanserade statskonstens och religionens och näringslivets företrädare varandra så att ingen av dem fick hegemoni. Ur bokföringskonsten utvecklade näringslivet ett eget belöningssystem skilt från statens och kyrkans. Hedersbetygelserna knöts helt enkelt till goda bokslut. Man visste vem som skulle äras utan att kyrkan eller staten bestämde det. Näringslivet fick autonomi. Snart förlorade staten och kyrkan också greppet om konsten; konstnärerna behövde, till exempel, varken vara hovmålare eller kyrkomålare.

Machiavelli (1469-1527) visade hur man gör politiska kalkyler utan att blanda in moraliska överväganden. Det var unikt och intellektuellt krävande att se statskonsten som något skilt från etiken, en chockerande idé för sin tid, ja även för många i vår tid.

Vetenskapens frigörelse från religionen var en lång process. Kopernikus fick efter sin död 1543 sina idéer om solen snarare än jorden som världsalltets mittpunkt bannlysta av kyrkan. Bruno (1548-1600) fick bestiga kättarbålet efter en sjuårig fängelsevistelse för sina filosofiska idéers skull. Den store fysikern och matematikern Galilei (1564-1642) pressades av kyrkan att ta avstånd från sina instruments vittnesbörd. Kyrkan förlorade dock med tiden kampen mot vetenskapen.

Därmed är konturerna klara för det moderna västeuropeiska samhället, både i teori och praktik. En monolitisk flerfunktionsstruktur dominerad av staten har differentierats till ett allsidigt samhälle i form av sex specialiserade livsområden, vart och ett med sitt belöningssystem, sina speciella friheter, sina speciella varianter av rationalitet. Detta nya samhälle konsoliderades i den ärorika revolutionen i England i vilken den ekonomiska och konstitutionella liberalismen stadfästes.

Den organiska solidariteten

Inget livsområde är en isolerad ö; alla påverkar de varann. De behöver också varandra. Den franske sociologen Émile Durkheim (1893) betecknade den typ av sammanhållning de har med begreppet *solidarité organique*, organisk solidaritet. Det är en arbetsfördelning i vilken olika områden i samhället växer åt olika håll men hela tiden ändå är beroende av varandra.

Varje konkret del av ett livsområde – en firma inom ekonomin, en myndighet inom staten, en kyrka inom religionen, ett institut inom vetenskapen – innehåller smärre element från andra livsområden och kan inte fungera väl utan dem. Inget i samhället fungerar riktigt bra utan att få del av ekonomins pengar, politikens regleringar, etikens bud, vetenskapens kunskap, religionens välsignelse och konstnärliga inslag.

Politisk verksamhet har t.ex. alltid ett behov att beskatta ekonomisk verksamhet. Politiker behöver kunskap och beställer utredningar där sakkunniga och vetenskapsmän kan medverka. Numera behöver affärsverksamhet också en myckenhet av akademisk

kunskap. Företagen köper in kunskap som vilken annan service eller vara som helst. De ger sina kontor och sin marknadsföring konstnärlig utformning. De är pådrivande på utbildningspolitiken så att alla skattebetalare skall få vara med och betala deras behov av välutbildade medarbetare. Ibland går beroendena i flera led: Akademisk grundforskning kan till exempel finansieras genom att politiker av skattemedel från ekonomin ger anslag till universitet och forskningsråd.

Figur 2. Livsområdenas organiska solidaritet

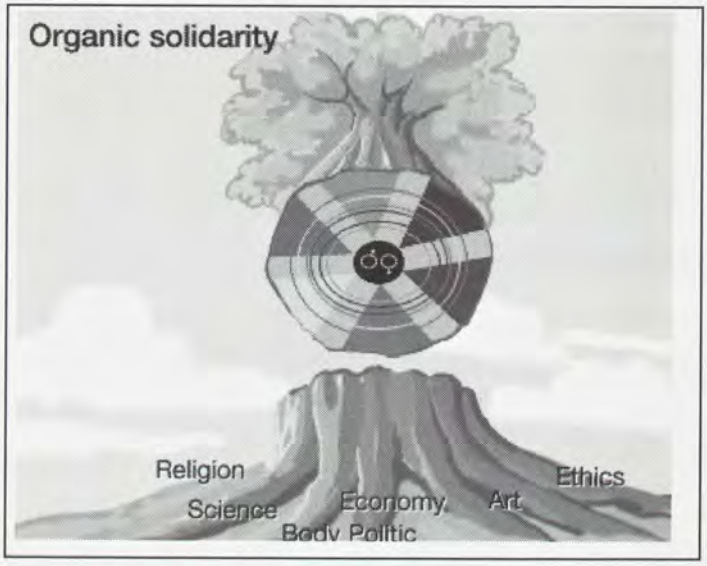

Källa: City-universitetets internetkurs "The European Origin", www.cityuniv.se

Med den organiska solidaritetens begrepp har vi den grund vi behöver i denna skrift för att undersöka några relationer mellan etikens och den demokratiska statskonstens livsområden.

Etikens livsområde i dag

Systematiken i vårt resonemang leder till en allsidig samhällssyn. I det kommunikativa handlandets förlängning ligger sex fundamentala livsområden, varken mer eller mindre. När man väl arbetat sig igenom denna härledning tror man aldrig mer att den stora världen bara är ekonomi eller bara är politik. Visst är det sant att de ekonomiska och de politiska systemen är dominerande i moderna samhällen. Men vetenskap har en icke obetydlig roll. De expressiva institutionerna – religion, etik och konst – har för närvarande inte så framträdande roller. Men de finns där. Och mycket tyder på att både etik och konst i våra dagar får allt större utrymme i totalsamhället.

I vår tid skapas många nya självständiga etiska institutioner. Etiska kommittéer vid sjukhus och forskningsinrättningar, etiska vakthundar vid finansiella marknader, etiska ombudsmän vid företag och medier, etiska koder för olika yrken – allt detta finns och mer är på väg. Universiteten har börjat utbilda etiker.

Man kan dock inte hävda att etiken i vår civilisation är lika väl utvecklad och självständig som konst, vetenskap, religion, affärsliv och statskonst. Det etiska livsområdet finns alltjämt huvudsakligen inom religionens och statsmaktens råmärken. Kyrkorna gör anspråk på att ha nyckeln till samlivets etik. Statsmakten specificerar olika plikter, till exempel skolplikten att förkovra oss, värnplikten att försvara landet, vittnesplikten att bistå rättvisan, skatteplikten att bidra till gemensamma kostnader. På dessa områden sammanfaller rätt och moral: Statens lagar och etikens bud stöder varandra.

Välfärdssamhällets institutioner kan sägas representera det bästa vi har av etiska institutioner. Visst kan det vara ekonomiskt lönsamt att hjälpa sjuka att bli friska så att de kan göra nytta igen. Men det finns få rent ekonomiska skäl att ta hand om de kroniskt sjuka, de handikappade, de deformerade småbarnen, eller de senildementa äldre. Vi gör det av etiska skäl, inte av ekonomiska. Visst kan det vara politiskt fördelaktigt att ordna socialförsäkringar som utfaller vid föräldraskap, sjukdom eller ålderdom; det är populära beslut som ger röster från breda folklager. Men småbarn med in-

kapaciterande hjärnskador eller senildementa äldre deltar inte i allmänna val. Åtgärderna för dem har en etisk motivering snarare än en politisk. Människovärdet är en etisk klenod som varken har marknadspris eller kan ingå i politiska kalkyler.

En förenkling: Det treeniga samhället

Under 1970- och 80-talen diskuterade och skrev man i Sverige som om hela samhället bestod av statsmakten och näringslivet och just inget mera, och samhällskunskapen bestod av statskunskap och ekonomi. Möjligen tog man med massmedierna som en betydelsefull del av samhället. Att den lilla världen, de frivilliga sammanslutningarna, och de mindre samhällssfärerna som konst, religion, etik och vetenskap också hörde till totalsamhället hade praktiskt taget sjunkit bortom tankehorisonten i den allmänna debatten.

I detta läge började några av oss använda begreppet "det civila samhället" som en sammanfattande term för allt som inte var stat eller marknad. Det är ett internationellt gångbart begrepp. Ibland används i Sverige "gemenskaperna" eller "frivilligsektorn" att beteckna samma sak. Men gemenskaperna förväxlas lätt med den "gemensamma sektorn" som är ett ord för staten, och frivilligsektorn är missvisande eftersom marknaden också består av frivilliga transaktioner. Civilsamhället var, menade vi, lika viktigt som statsmakt och näringsliv, och det anknöt till folkrörelsernas skede i svensk historia. Ett trängt civilsamhälle hade gjort framgångsrik revolt mot kommunistdiktaturerna i Östeuropa; begreppet hade därför ett särskilt skimmer. Det började ingå i både vänsterns och högerns utopier.

"Civilsamhälle" är också ett användbart vetenskapligt begrepp, men man måste komma ihåg att det täcker olika fenomen med olika karaktär, till exempel alla den lilla världens små grupperingar och nätverk men också några av den stora världens livsområden, nämligen vetenskap, konst, religion och etik.

Statsmakt, affärsliv och civilsamhälle har olika och ibland motstridiga normer. En sammanfattning från Zetterberg (1994) i Platons och Jane Jacobs (1992) efterföljd ger denna skiss:

CIVILSAMHÄLLET

Utveckla moral, sanning, skönhet och det gudomliga i tillvaron

Var sällskaplig, dra dig inte undan
Ta ansvar för de dina
Älska dina närmaste som dig själv
Utveckla dig själv, utveckla andra
Hedra dina föräldrar
Ljug inte
Stjäl inte
Döda inte

STATSKONSTEN

Skapa ordning

Använd maktmedel effektivt
Upprätthåll disciplin
Respektera beslutsordningen
Var lojal, utveckla andras lojalitet
Gör inte affärer
Var selektiv med information
Använd frikostighet för att nå mål
Njut av pompa och ståt
Håll på din rätt och heder
Visa mod

NÄRINGSLIVET

Skapa rikedom

Gör frivilliga fördelaktiga avslut
Konkurrera
Respektera kontrakt
Använd aldrig våldsmedel
Samarbeta med främlingar
Var initiativrik och företagsam
Sök nyheter och uppfinningar
Investera i effektiv produktion
Var flitig

Olikheterna mellan dessa tre normsystem är många. I civilsamhället skall man inte ljuga och dräpa, men i statens tjänst skall dock soldaten kunna lura och döda sin fiende. Här föreligger motsättningar, lika välkända som olösliga, som alltid plågat känsliga unga människor i differentierade samhällen.

Ett lysande uttryck av konflikten mellan civilsamhällets och statens moraliska syndrom finns i Sofokles drama Antigones. Oidipus dotter Antigone lyder civilsamhällets bud och vill ge sin stupade upproriske broder Polyneikes en värdig begravning. Den härskande Kreon följer statskonstens bud att radera all ära från statens fiender och vill kasta hans lik till hundarna. Konflikten är olöslig; tragedin är inbyggd i det differentierade samhällets struktur.

Parterna stat och civilsamhälle är i konflikt, men parterna behöver också varandra. Trots den inbyggda motsättningen mellan civilsamhälle och stat är det givet att civilsamhället fungerar dåligt om inte staten upprätthåller fred och ordning. Men staten kan heller inte fungera effektivt om den saknar civilsamhällets förtroende och stöd. Hela statskonstens livsområde behöver det förtroende för medmänniskor som bara ett vitalt civilsamhälle kan skapa. (Putnam 1993).

Det har länge varit självklart att det är ogörligt för staten att byta den civila lydnadens förbud för lögn, stöld och dråp mot polis- och fogdevälde. Så många poliser finns inte ens i polisstater. En insikt växer också fram att det är ogörligt att ersätta civilsamhällets bud om att ta ansvar för de sina med statsmaktens åtaganden. Så många välfärdsfunktionärer finns inte ens i maximalistiska välfärdsstater.

Liknande mönster av konflikt och ömsesidigt beroende gäller för parterna stat och näringsliv. Motsättningarna mellan statskonstens och affärslivets sedliga regler har oöverkomliga inslag. Myndigheter skall inte konkurrera. Man kan möjligen få sin rätt prövad av en högre domstol, men inte av konkurrerande domstol. Statstjänstemän skall inte göra affärer, inte ta mutor. Om de söker tjäna pengar med hjälp av statsmaktens våldsmedel blir staten ett rövarband.

Politiker och ämbetsmän kan däremot med oväld se till att andra kan göra affärer och konkurrera. För att marknader skall fungera behövs lagstiftning om äganderätt och rättsregler för hur kontrakt skall tolkas. Affärslivet behöver dessutom det förtroende för medmänniskor som ett vitalt civilsamhälle kan skapa.

Affärsföretag å andra sidan skall enbart göra frivilliga avslut, inte själva använda tvångsmedel. Absolut inte fysiskt våld eller vapenmakt, men inte heller det tvång som ligger i att ha monopol. Ett företag som med våldsmetoder gör affärer är en gangsterliga, en "maffia". Ett privat monopol är exploatering, precis som ett statligt monopol.

Flykt från gemenskaper och marknad: tre välfärdsmodeller

Vi kan nu tillämpa den förenklade bilden av ett treenigt samhälle på välfärdens område, på de etiskt mest laddade institutionerna i ett modernt samhälle.

Den *nordiska välfärdsstaten* är speciell i sin flykt både från det civila samhällets krav och marknadernas krav. I Sverige behöver den lilla världens gemenskaper i det civila samhället – familj, släkt, grannar, vänner, arbetskamrater – inte ställa upp för de små barnen, för de sjuka, skadade eller gamla. Det offentliga kan i deras ställe sköta omsorg och vård för barn, sjuka, handikappade och åldringar. Sådana är de starkas rättigheter, och sådana är de svagas rättigheter i den nordiska välfärdsstaten. Här råder generell och solidarisk välfärd.

I den nordiska välfärdsmodellen kan medborgarna också fly från marknaderna. Här spelar det mindre roll för den enskildes välfärd hur stor hans eller hennes egenförvärvade köpkraft är. Olika bidrag kompletterar hushållskassan. Jämlikhet i inkomst skall råda, eller "rättvisa" som en del hellre säger. Marknadskrafter upplevs ofta som fiender till välfärden. "Marknadskraft är välfärdsslakt", heter det.

Andra välfärdsstater tar dock inte på samma drastiska sätt avstånd från civilsamhällets och marknadens medverkan i välfärden. Den *anglosaxiska välfärdsstaten* är mindre omfattande än den nor-

diska och ger en större roll både åt välgörenhet och köpta tjänster. I USA i synnerhet har försäkringsbolagen en nyckelroll i finansiering av sjukvård och äldrevård vid sidan av den federala försäkringen.

De *kontinentala välfärdssystemen* ger en i lagen definierad välfärdsroll till kyrkor, fackföreningar, lokala välfärdsorganisationer och yrkesföreningars kassor, vilka kan räkna med stora statsstöd för sina välfärdsuppgifter. Skillnaderna mellan Norden och kontinenten är små i statsmakternas kostnader för välfärd, men mycket stor i andelen offentligt anställda i välfärdens institutioner. Vi har två á tre gånger så många offentligt anställda i barn- och äldreomsorg, skola och sjukvård som kontinentens nationer.

Hos oss har praktiskt taget hela befolkningen, majoriteten i alla partier, blivit så indränkta i den svenska marinaden, dvs. att all välfärd finns i offentlig regi, att den betraktas som självklar och naturgiven. Vi har förvandlat medborgarnas etiska ansvar för välfärden till ett skattebetalningsansvar. Skattesmitning har blivit synonymt med att smita från den lidande vid vägkanten, och skattebetalning har blivit synonymt med att vara den barmhärtige samariten. Vår skattemoralism är en oplanerad konsekvens av vår typ av välfärdsstat.

Det är inte en naturlag utan vårt eget demokratiska val i Norden att välfärdsinstitutioner finns inom statsmakternas hägn. Det är dock min långsiktiga prognos för de europeiska samhällena att de etiska institutionerna – i första hand de institutioner som tar ansvar för barn, sjuka och äldre – kommer att frigöras från staten ungefär som samfunden, näringslivet, konsten och vetenskapen redan frigjort sig från staten och blivit egenrådiga livsområden. Statsmakternas roll i dessa autonoma institutioners liv blir att underlätta, inte att styra.

2. Om demokratin och dess moraliska förutsättningar

Den magiska regeln: majoriteten vinner

Den yttersta styrmekanismen i ett land måste vara otvetydig och lättfattlig. Om regeln för vem som skall styra är otydlig blir det kris och osäkerhet i landet. Den yttersta styrmekanismen bör ha en slags magisk makt. Annars ifrågasätts den alltid av några.

I monarkier blir kungens äldsta barn ny monark, därav utropet: kungen är död, leve konungen! Det fick inte finnas någon diskussion om saken. Ofta ville man vara helt säker på att det verkligen var ett kungabarn som blev ny monark. I England lagstiftade man 1351 (med tillägg 1795 och 1814) att det var högförräderi att ha en utomäktenskaplig förbindelse med drottningen eller med kronprinsens hustru.

Demokratins otvetydiga och lättfattliga regel är att majoriteten bestämmer; har du över 50 procent av rösterna vinner du. Det får inte finnas någon diskussion om saken. Majoritetsregeln är demokratins magi. Men många av jordens härskare har svårt att förstå att huckelprydda kvinnliga analfabeter i byarna eller halvvuxna skägglösa studenter i städerna skall ha rätt rösta bort dem från makten.

Kungamaktens magi levde kvar även sedan vi infört demokrati. I Storbritannien är det fortfarande Her Majesty's Navy, etc. I Sverige hade vi länge en ordning i vilken demokratins beslut utfördes av Kungl. Maj:t, och skrivelser till de höga demokratiskt valda styrande ställdes till Kungl. Maj:t. Först på 1970-talet avskaffades magin med Kungl. Maj:t. Folkstyret hade då erövrat sin egen magi.

Majoritetsregeln är bättre än tronföljdsregeln i valet av ett lands ledning. Ett styre som spontant accepterats av flertalet i ett allmänt val är lättare att utöva än ett styre där flertalet måste hållas i schack av statspropaganda, poliser, fogdar och militärer. Historien känner som bekant många mellanformer, t.ex. icke-ärftliga konungar valda av aristokratin, eller påvar valda av kardinaler.

Demokratins förespråkare på 1800-talet kunde peka ut att det ärftliga kungadömet uppvisade en del uppenbart dumma och odug-

liga kungar. Men också demokratin kan leda till hemska härskare. Weimarrepubliken röstade fram Adolf Hitler. Den magiska majoritetsregeln ger inte nödvändigtvis bra eller rationella beslut; den lovar bara beslut som flertalet av de röstande kan acceptera.

Den segrande proteströrelsen

Som historiskt fenomen är demokrati en proteströrelse mot de härskande klasserna som kräver att medborgarna själva och inga andra skall vara de härskande klasserna; regeringarna skall vara medborgarnas tjänare, inte deras herrar.

Eftersom nya härskande klasser tycks växa fram även i länder med demokratisk konstitution tar demokratins protester aldrig slut.

I den svenska historien har kungamakten ersatts med herremakt, och herremakten med folkmakt. Demokratin infördes utan att problemen med folkmakten blev särskilt väl genomlysta. Demokratins anhängare vann debatten ändå. De kunde med lätthet uppvisa, att de regler, genom vilka vissa personer eller grupper fick en speciell maktställning, var godtyckliga. Kungadömets förespråkare kunde tystas med påpekandet att erkänt odugliga och stupida monarker som Georg IV i England och Ludvig XVI i Frankrike bevisade hur vettlöst det var att tilldela makten i samhället till en kungaarvinge. Privilegiernas förespråkare kunde avvisas med liknande argument. Varför skulle adelsmän, därför att deras förfäder upptagits i riddarhuset, ha större makt än bönder, köpmän och fabrikörer med lika stor förmögenhet och likartad bildning? Varför skulle arbetare avstå från rösträtt året innan de hade 800 kronors inkomst men anses ansvarsfulla och röstberättigade när de nådde detta streck? Varför skulle kvinnor sakna rösträtt när män hade rösträtt? Alla inskränkningar i demokratin kunde lätt stämplas som tricks att bevara makten hos de privilegierade och som motsägelser i den rådande valordningen.

Herbert Tingstens (1945) slutsats är giltig: "Den demokratiska linjen har i debatten mindre framstått som en ideologi än som en kritik av ideologier och traditioner. Så till vida har detta inneburit

en svaghet, som demokratien kunnat införas utan att dess problem begrundats och diskuterats."

På 1970-talet fick Sverige en genomdemokratisk konstitution i vilken "all offentlig makt utgår från folket". Här erkänns ingen annan begränsning för folkmakten än vad de valda församlingarna själva vill ålägga sig. Inte heller denna grundlagsfästa utvidgning av demokratin föregicks av stora principiella debatter. Ingen ansåg sig på allvar behöva resa frågan om vad som måste göras för att hindra folkmakten att beröva minoriteter rätten till frihet, egendom, trygghet, samt rätten att leva enligt eget samvete och göra motstånd mot förtryck.

Demokratins självklarhet i vår tid är en frukt av dess framgång. Amerikanska sydstater, Sydamerika, Sydeuropa, Sydafrika har sedan 1950 inlemmats i den demokratiska gemenskapen. Det har också östra Tyskland, Östeuropa och flera framgångsrika stater i Fjärran Östern. Världens största land, Kina, är odemokratiskt, men världens näst största land, Indien, har i två generationer haft en fungerande demokrati.

Alla typer av regimer har övergått till demokrati, inte bara Europas gamla *kungavälden*. Bland de länder som övergått till demokrati finns *sultanistiska* styren, dvs. obegränsat personliga ledarskap som Somozas i Nicaragua. Här finns länder med totalitära styren, alltså diktaturer med ideologisk mission och byråkratier som kan vara nog så godtyckliga som Stalins i Sovjetunionen. Och till demokratin har också övergått länder med *auktoritära* styrelseskick, dvs. diktaturer med i huvudsak förutsägbara byråkratier som Francos i Spanien. Demokratin är vår tids segrande statsform, segrare över de mest olikartade alternativ. Givetvis är spåren av den gamla ordningen tydliga i de olika länderna, men demokratins språk talas överallt.

Man kan inte säga att folket är den härskande klassen i någon av de gamla eller nya demokratierna. En demokratisk teknik har emellertid införts. Över 100 av världens länder är på 1990-talet demokratiska i den meningen att de har *allmänna val med konkurrerande partier och tillräckliga medborgerliga rättigheter* för att valen skall kunna föregås av någorlunda fri opinionsbildning.

Tre sätt att driva demokrati i praktiken

Medborgarna måste kunna informera sig och diskutera sig fram till om de vill ha en ändring vid makten. I en demokrati skall valen därför äga rum med yttrande- och mötesfrihet och demonstrationsrätt. Alla vuxna skall ha rösträtt i valen. Omröstningen skall vara hemlig. Och majoritetens röst skall vara utslagsgivande. I en demokrati lämnar de styrande regeringsmakten när de förlorat ett val. Så långt är alla eniga om demokratins teknik.

Men enigheten om demokratin tar slut vid punkten att ingen skall få regera mot folkets vilja när en ny mandatperiod börjar. Sedan går resonemangen i olika riktningar.

Den *första* och äldsta tankelinjen säger att i en demokrati måste regeringarna också genomföra väljarmajoritetens önskemål. De högröstade som vill att genomförandet skall ske bums företräder gallupdemokrati och populism. En mera sofistikerad version av tanken på demokratin som verkställare av folkviljan låter så här: Samhället förändras och moderniseras. Då uppstår nya klasser, behov och intressegrupper. De politiskt aktiva inom dessa grupper utvecklar politiska krav. De förenar sig i partier. De demokratiskt valda politikerna förverkligar dessa aktivisters idéer, t.ex. genom nyordningar, bidrag eller favörer i lagstiftningen.

Denna procedur att förverkliga folkviljan i demokratisk politik har genomsyrat den svenska erfarenheten. En socialdemokratisk partiledare skall inte vara en härförare utan en ordförande som "lyssnar på rörelsen". Om en s-regering har egna förslag skall de "förankras" i rörelsens grupperingar innan de genomförs. Många samhällsvetare har övergivit denna syn på demokratins arbetssätt. När Ingvar Carlsson också gjorde det i frågan om medlemsansökan till EG och Göran Persson gjorde det i fråga om maxtaxa på dagis uppstod svårigheter. Partiaktivisterna "kände inte igen sitt parti" som det hette i eftervalsanalyserna.

En *andra* tankelinje om demokratins funktionssätt härstammar från ekonomen Josef Schumpeter (1942). Demokratin är en konkurrens mellan eliter och väljarkåren fungerar som jury i denna kamp. Det är eliternas idéer som blir politikens huvudsakliga innehåll, inte juryns. Denna föreställning om demokratin passade

bra in i vår politiska retorik i 1900-talets mellersta decennier. Är det affärseliten med SAF, facket med centralorganisationerna LO, TCO, eller bondekorporationen med LRF som skall få ockupera statsmakten? Så kunde man mycket väl fråga i valrörelserna.

Den *tredje* tankelinjen har utvecklats av flera samtida historiker, statsvetare och sociologer. Boktiteln *Bringing the State Back In* anger temat (Evans, Rueschemeyer, Skocpol 1985). I sin forskning finner de att den utslagsgivande eliten trots allt är politikerna själva och statstjänarna. Staten, bemanningen i förvaltningen och rekryteringen av chefer, påverkar politiken mer än något annat. Förändringar i politiken skulle alltså bero mindre på hur folkviljan skiftar eller hur eliterna utvecklar sitt tänkande, och mer på hur statsmakten själv utvecklas och påverkar partiapparaterna och de offentliganställdas situation. Bland politiker och offentliganställda finns det konkreta politiska nyskapandet. Demokratin kan, åtminstone till nöds, acceptera att så är fallet, men kräver att resultatet av denna kreativitet underställs väljarna i allmänna val.

Det sägs ofta att massmedierna har övertagit folkets roll att formulera önskemål om innehållet i demokratins beslut. De flesta politiska förslag som kommer fram i medierna är inte uppfunna av journalister utan syns i intervjuer med upphovsmännen och i artiklar av debattörer från de stora organisationerna och myndigheterna. Den form i vilken populära medier kan formulera politik – till exempel debattprogram, intervjuer, ledare och debattartiklar – kan man inte rösta om i riksdagen. Lagstiftningen kräver andra förberedelser och andra, juridiskt mer gångbara formuleringar.

Det som kan hända med mediernas politiska förslag är att de blir föremål för resolutioner på partiernas möten och kongresser och med tiden kommer in i motionerna till riksdagen. Därmed har medierna matat den politiska process som beskrivs av den första tankelinjen. Eller, att mediernas förslag blir föremål för organisationers vidare utredningar och blir del av den politiska processen enligt den andra tankelinjen. Det har också hänt att politiska idéer från medierna har blivit föremål för myndigheters och departements egna (snabb)utredningar och därmed kommit in i det politiska beslutsfattandet enligt den tredje tankelinjen.

Efterkrigsregeringarna i Sverige har förvisso fått enstaka idéer från gräsrötter och flera idéer från LO, SAF och LRF. Särskilt LO har fått gehör. Men de många och stora idéerna kommer från egna analyser, kraftfulla generaldirektörer, egna experter, utredningar eller kommissioner. Det mesta av det demokratiska beslutsfattandet kan inte beskrivas som beställningar från väljarkåren eller eliter och dem närstående organisationer, det är statsmakternas egna initiativ.

Så långt demokratins funktionssätt. Nu några ord om dess relation till etiken.

Vi och dom: att övervinna dubbelmoral

Dubbelmoral är det vanligaste i mänsklighetens historia, dvs. skilda normsystem för in-grupp och ut-grupp, olika regler för vi och dom. Transaktioner och handlingar *inom* en grupp följer vanligen regler knutna till föreställningar om den egna gemenskapens rättigheter och skyldigheter, respekt och ritualer, gåvor och gengåvor. I transaktioner med *andra* grupper gäller inte dessa regler. Här är skyldigheterna mindre, man får gå längre i att tala nedsättande om motparten, lura de utomstående, hugga till med rövarpriser, ta ut ockerränta, och på andra sätt handla stick i stäv med de regler som gäller för transaktioner inom gruppen.

Demokratin bryter med dubbelmoralen. Motståndaren skall ha rösträtt och alla de andra demokratiska rättigheterna. Fienden skall ha yttrandefrihet. Främlingen som bosatt sig här skall ha samma rättigheter som du som bott här länge. Inom demokratin kan man acceptera de annorlunda, acceptera olikheter, prata och skämta om dem, acceptera alla olika slags människor som lika värda.

Till civiliserat demokratiskt liv hör att de som så vill får fira sin olikhet av hjärtans lust. Magnifikt firar irländare St. Patricks dag i New York. De homosexuellas parad i San Fransisco är legendarisk. (Därmed är inte sagt att skattemedel bör utgå till att fira etniska eller sexuella minoriteter. Kanada som vill vara ett Förenta Nationerna i miniatyr ger stort skattestöd till invandrargrupper. Det har skapat politiska klyftor och etniska stridigheter. Det etniska och

sexuella firandet – liksom det religiösa – passar nog bäst i den privata sektorn.)

När Sverige under 1900-talets andra hälft blev ett betydande invandrarland utbröt först en slags tystnad om etniska skillnader. I den jämlikhetens stamort på jorden som Sverige ville vara fick inga sådana olikheter tillerkännas betydelse; det skulle skolan, folkrörelser och medier se till. Men snart upptäckte vi att vi löser inga problem genom att be svenskarna att hålla tyst om etniska skillnader. I dag finns inte bara jämlikhet utan också individualism i det svenska värderingsklimatet. Därmed borde vi kunna acceptera en ökande uppskattning också av etnisk individualitet.

Strävan mot en enhetsmoral märks i flera livsområden. I uppbrottet från dubbelmoralen gör demokratin gemensam sak med kristendomen och kapitalismen.

Alla de stora religionerna har kritiserat dubbelmoralen. För att göra "alla folk" till Kristi lärjungar måste apostlarna göra upp med sin tids dubbelmoral som gjorde åtskillnad mellan *ett* utvalt folk och andra icke-utvalda folk. Petrus sade i Cesarea: "Mig har Gud lärt att icke hålla någon människa för ohelig eller oren". Paulus drev framgångsrikt lärans internationalisering: "Här är icke jude eller grek, här är icke träl eller fri, här är icke man eller kvinna, alla ären I ett i Kristus Jesus". Problemen med dubbelmoralen har emellertid kommit tillbaka när det visar sig att inte alla folk blir Kristi lärjungar.

Under dubbelmoralen i ekonomin är handel över gruppens gränser episodisk och präglad av misstro och lurendrejeri. I värsta fall blir affärerna som vikingaraider med våld och utpressning i marknadsföringen, inte fredlig reklam om varornas förtjänster. Transaktioner i ett sådant system blir mest förstagångsköp, återköp blir inte regel. Man är mer intresserad av att göra en enstaka storslam än att sätta upp ett långsiktigt regelbundet flöde av varor och tjänster i vilket varje upprepad transaktion innebär en liten men relativt säker vinst som kan ackumuleras till en stor förmögenhet. Lån och krediter kan inte tillhandahållas rutinmässigt på stabila villkor; de egna gynnas i stället på de andras bekostnad.

Den ekonomiska dubbelmoralen lever kvar i vår tids kompiskapitalism och dess husbankers kreditgivning. Vi ser den i dag i

rövarmoralen bland dussintalet kapitalfurstar och deras hov och hejdukar i Moskva. Vi ser den i Indonesien i släkten Suhartos olika företag. Vi ser den i massiv skala i Japans olika kapitalistkretsar och deras husbanker. Här "fuskar" bankerna med bokföringen; de vågar inte öppet "förnedra" sig själva och öppet "förolämpa" kompisarna med att offentligt bokföra och kräva in lånen eller sätta låntagaren i konkurs. Det gäller några av världens största banker. Marknadsekonomins enhetsmoral verkar vara en gradfråga.

Demokratins enhetsmoral i olika länder är på flera punkter också en gradfråga, men inte på den avgörande punkten. Den graderade rösträtten har helt försvunnit till förmån för enhetsprincipen: en medborgare, en röst.

de Tocqqvilles tes om jämlikhet

Alexis de Tocqueville, en konservativ fransk samhällstänkare, lanserade i en berömd skrift 1835-40 om den unga amerikanska demokratin tesen att den politiska jämlikheten i den nordamerikanska republiken i praktiken drev fram jämlikhet på alla livsområden.

Ett visst livsområdes organisationsform kan förvisso färga av sig på andra livsområden. Sant är att demokratin i Nordamerika liksom annorstädes medförde en stimulerande jämlikhet i umgängesformer och allmän konkurrens. I demokratins förlängning låg att alla yrkeskarriärer öppnades för de duktiga och alla konsumtionsmönster och bostadsområden öppnades för dem som hade råd, oavsett deras kön, klassbakgrund, börd, etnisk bakgrund. Men skillnader i inkomst, i utbildning och kompetens, i förmåga att skapa och uppskatta konst, i religiös och etisk virtuositet har levt kvar i Nordamerika liksom i alla existerande demokratier.

Erfarenheten säger alltså att vi kan omfatta demokratins fulla jämlikhet vid valurnorna utan att jämlikhet råder på andra livsområden. Näringsliv, vetenskap, konst etcetera förlorar inte sin sälta genom allmän nivellering i en politisk demokrati. Den politiska demokratin visar sig också fungera trots att klassklyftorna består.

Både högerns och vänsterns agitation har visat sig missledande på denna punkt.

Värderingsklimat och demokrati

Det finns många värderingar och strukturer i samhället som är äldre än demokratin och som förblivit dess tysta förutsättningar. Låt oss diskutera några som har etiskt innehåll.

Värdefasthet

Vissa människor prioriterar värdefasthet och dramatiserar sina värderingar. Andra prioriterar instrumentalism och kompromissar sina värderingar. Distinktionen mellan värdefasthet och instrumentalism drogs av Max Weber på tidigt 1900-tal. Han skilde en "wertrational" handling dvs. rationalitet baserad på värdefasthet, från en "zweckrational" handling dvs. rationalitet baserad på fritt valda mål och medel (Weber 1956, s 12-13).

Värdefasthet – som kallas idealism om man tycker om värderingen och dogmatism om man inte håller med – omfattar värderingar som man inte är beredd att kompromissa om. Det värderationella handlandet styrs av ideal med vilka vi inte kan dagtinga. Hit kan räknas samvetsfrågor som lojalitet med den egna familjen, solidaritet med de svaga, medkännande med de sjuka, bevarandet av vår planet för kommande generationer. I politiken och religionen kallas en utvecklad värdefast inställning ofta "fundamentalism".

Arbetet i offentlig förvaltning kräver få eller inga kompromisser: man följer sina instruktioner och sitt fasta schema. Annat är det till exempel i handeln, där man i vanliga fall måste anpassa sig till konkurrenter och utnyttja alla öppningar. Men hantverkaren som vägrar göra avkall på kvalitet, även om det betyder att hans produkter får svårt att hävda sig i konkurrensen, blir ett vardagsexempel på värderationalitet. Ett annat är den nyblivna modern som finns i arbetslivet men känner att hon absolut måste stanna hemma hos sina barn så länge de är små. Ett tredje exempel är den

samvetsömme som vägrar vapentjänst som inkallad och under inga omständigheter vill ta ett jobb inom rustningsindustrin som civilperson. För andra som söker jobb på arbetsmarknaden kan en värdefast inställning innebära att de utesluter jobb i kärnkraftverk eller på slakterier.

Pragmatism

Instrumentalism – som kan kallas pragmatism om man tycker om värderingen eller opportunism om man inte håller med – omfattar värderingar som vi kan experimentera och kompromissa med för att få ett optimalt resultat; det kan gälla praktiska förhandlingar och kalkyler i affärslivet eller politiken och många tekniska lösningar.

Här styrs vi av praktiska resultat, obundna överväganden av medel och mål. Ett exempel från arbetslivet är den anställde som betraktar sitt jobb enbart som ett medel att försörja sig. Han lägger ner lika mycket eller litet i sitt jobb som han beräknar skall räcka för att möta hans ekonomiska behov. Om han vill ha en bättre standard och får ett bättre bud byter han jobb och kanske yrke. Han flyttar gärna från sin hemort om han får bättre jobb någon annanstans. Och givetvis placerar han alltid sitt sparkapital där det ger störst avkastning.

De moderna institutionerna från parlamenten till de kapitalistiska företagen är instrumentella, målrationella institutioner. Vår tids islamska reaktion på kapitalismens intrång är en påminnelse om kontrasten mellan det värderationella och det målrationella.

Det pragmatiska inslaget i samhället ansågs länge vara det enda moderna. Under de senare årtiondena har vi lärt oss att kompromisslös miljö-, freds- och djurvänlighet också kan vara moderna värderingar.

Principetik och ansvarsetik

Handlingar som styrs av värderationalitet är moraliska i den meningen att de följer en kallelse eller moralbud oavsett vad dessa leder till. Här gäller *principetik*. Den är de värdefastas etik.

Handlingar som styrs av instrumentell rationalitet är moraliska i den meningen att de som utför dem kan ta ansvar för deras konsekvenser. Här gäller *ansvarsetik*. Den är pragmatikernas etik.

En dialog mellan dessa två etiska skolor genomsyrar många offentliga diskussioner och privata samtal i vår tid. Oftast vinner ansvarsetiken, menade Weber, när han skrev om detta för nästan hundra år sedan. Personligen tyckte han inte att man skulle beklaga detta. Ett samhälle helt baserat på principetik, menade han, skulle bli olidligt.

Flera av de politiska rörelser som vuxit sig stora under andra hälften av 1900-talet, t.ex. miljö-, kvinno- , freds- och djurvänsrörelserna är värderationella och håller på principetiken. Webers distinktion hjälper oss att förstå hur resonemangen kring frågor de aktualiserat går förbi varandra. I den offentliga debatten om kärnkraft ansåg t.ex. anhängare av instrumentell rationalitet att kärnkraft bara var en bland många energikällor. De resonerade i pragmatiska termer: hur kunde man finna den rätta och mest ekonomiska kombinationen av energiresurser. För anhängare av värderationalitet var kärnkraften i grunden en samvetsfråga vilken skulle bedömas på moraliska, inte ekonomiska, grunder.

Det demokratiska beslutssystemet förutsätter att samhället i stort följer en pragmatisk, målrationell huvudgata. I moderna samhällen finns många minoritetsopinioner och få majoritetsopinioner. För att skapa majoriteter måste de olika minoriteterna kompromissa. Kompromissens klimat är den målrationella instrumentalism, den vi kallar pragmatism när vi gillar den och opportunism när vi ogillar den. Dess etik är ansvarsetik. Om väljarna inte gillar de gjorda kompromisserna skall de ha möjlighet att rösta på andra politiker i nästa val. Det kallas "politiskt ansvarsutkrävande".

Tyvärr är detta politiska ansvar vanligen luddigt. Politiska beslut i demokratier är ofta kompromisser eller samförståndslösningar som ingen har ensamansvar för. Valrörelser är komplexa,

propagandistiska processer i vilka en ansvarsfråga lätt drunknar i mängden av andra frågor och partilojaliteter.

Alternativet är att utkräva ansvar i domstolar. Domstolar arbetar som regel enligt den principetiska modellen. En författningsdomstol medför ett mått av principetik i demokratins ansvarsetiska statskonst.

Ibland har vi hanterat starka opinionsrörelser baserade på värdefast moral genom att förlägga avgörandena i folkomröstningar snarare än i riksdagsbeslut. Så kom beslut till i förbudsfrågan 1921 och kärnkraftsfrågan 1980. Demokratin är inte svarslös i ett värdefast, kompromisslöst värderingsklimat, men den arbetar annorlunda.

Demokrati i värdefasta och tragiska klimat

Det är vanligt att tolka livet som ett drama. Den dramaturgiska tolkningen har också gjort insteg i psykologi, psykiatri, socialpsykologi och sociologi. Den slår ut de mekaniska tolkningsmodellerna, t.ex. behaviorismen.

Det är svårt att tänka sig att den parlamentariska demokratin kan frodas lika bra i ett värdefast klimat som i ett pragmatiskt. När kompromisslöshet råder i parlamenten – oavsett om den kallas idealism, dogmatism eller fundamentalism – blir parlamentet en teater där man kan dramatisera sina fundamentalistiska ståndpunkter men aldrig nå majoritetsbeslut annat än i frågor där fundamentalisterna redan har en enad majoritet. En sådan parlamentarisk teater kan kanske ge förlösning och tröst i länder och tidsåldrar i vilka det faller sig naturligt att se livet som övervägande tragiskt. Vi ser ibland sådan teater i Knesset i Israel.

På Irland har uppbrott till andra länder väntat för många, i Ryssland finns en flykt in i vodkan. I Finland låter man tangon gå i moll. Andra länder har andra mekanismer att hantera de oundvikliga ledsamheterna. Tragedin finns överallt där man ger en större betoning av det vardagslivets lidande som saknar förklaring och förlösning. De personliga problemen kan handla om att den älskade väljer en annan och man påminns hela livet om detta. Eller att

barn växer upp och fyller föräldrar med förhoppning men dör på tröskeln till vuxenlivet. Eller att modern offrar allt för sin familj men familjen hamnar i vanära eller misär. Livet i sådana gemenskaper är i grunden tolkat som en tragedi. I tragedin blir avvikaren utfryst, stenad, dödad eller landsförvisad. Det är uthärdligt endast därför att tragedin är oändligt gripande, och därför att de onda kan utstötas ur gemenskapen och frälsare kan uppträda som offrande sig för de utsatta.

I länder där livsdramat mer ses som en komedi får man en annan syn på avvikare och normöverträdare än där den tragiska visionen dominerar. I komedin gör den avvikande bort sig, blir utskrattad, gör en försonande gest, och återintegreras i gemenskapen. En human behandling av brottslingar med återanpassning som mål (vilken i vissa tider har utmärkt Sverige) har sin tysta förutsättning i komedins syn på tillvaron. Det gäller också för riksdagen där man skall vara kollegor i utskottsarbetet timmen efter det man i kammarens tv-sändning offentligt debatterat i höga tonlägen och röstat mot varandra. Demokratin går nog lättare i samhällen med komedins modell av livet än tragedins.

I Sverige har miljöpartiet aktualiserat en tragisk version av världens öde, en ny form av global ondska att rädas och bekämpa. Men på det hela taget ser vi inte världen som tragisk. Vår riksdag och regering fungerar inte som teater, allt medan byråkratin och storföretagen styr. Men vi kan hamna i den situationen om fundamentalistiska och tragiska tolkningar av livet blir dominerande bland väljarna.

Rättsstat

Restriktioner mot kunga- och herremakt har alltid funnits. En av de finaste meningar som skrivits på svenska råkar handla om maktens gränser. Den lyder så här:

> Konungen bör rätt och sanning styrka och befordra, vrångvisa och orätt hindra och förbjuda, ingen fördärva eller fördärva låta, till liv, ära, personlig frihet och välfärd, utan han lagligen förvunnen och dömd är, och ingen avhända eller avhända låta något gods, löst eller

> fast, utan rannsakning och dom, i den ordning, Sveriges lag och laga stadgar föreskriva; ingens fred i dess hus störa eller störa låta; ingen från ort till annan förvisa; ingens samvete tvinga eller tvinga låta. ...

Det är paragraf 16 i 1809 års regeringsform. Formuleringarna går tillbaka på kungaeden föreskriven i gamla landslagen. De låg väl i tiden 1809. Den franska rättighetsförklaringen från 1789 hade upprepats i 1791 års amerikanska konstitution: "syftet med varje politiskt samfund är att helga människans naturliga och oförytterliga rättigheter. Dessa rättigheter är frihet, egendom, trygghet och rätten att göra motstånd mot förtryck". I femte och fjortonde tillägget till amerikanska konstitutionen utvecklades den enda godtagbara begränsningen av rättigheterna: "Ingen skall ... berövas liv, frihet eller ägodelar utan prövning i laga ordning."

1970-talets grundlagsfäder var helt upptagna av idén om folksuveräniteten, och den vackra formuleringen i 1809:16 fick inte vara kvar i deras grundlag. Den nya grundlagen innehåller visserligen likartade formuleringar, men vad som inte finns är ett explicit förbud för riksdagen att rösta bort rättsstatens principer. Vi har heller ingen konstitutionsdomstol som kan ogiltigförklara sådana beslut.

Decentralisering och subsidiaritet

Demokratins slagord "folket bestämmer" måste följas av frågan "vem är folket?" Det vanliga svaret är: "de som har hemortsrätt inom dessa gränser". Gränserna är satta av geografi och historia och vanligen genom krig. Demokratins begränsning som konfliktlösande mekanism ligger i att den förutsätter gränslinjer som den inte själv kan sätta.

I Sverige har vi inga erfarenheter av demokrati i en stat med flera nationer. När Finland var en del av Sverige hade demokratin inte införts. Unionen med Norge upplöstes innan vår demokrati var helt etablerad. Samerna, som kanske var urbefolkningen i norr, hade trängts undan långt innan demokratin infördes.

När Finland avträddes till Ryssland kom Tornedalsfinnar på den svenska sidan. Mitt i fredsförhandlingarna återupptog vi nämligen striderna vid Sävar utanför Umeå och tillfogade ryssarna tillräckligt stora förluster så att gränsen för det Finland som vi skulle avträda fick gå vid Torne älv och inte vid språkgränsen vid Kalixälven. Sedan förtryckte vi tornedalsfinnarna. Under en period sökte vi till och med beröva dem deras språk genom att förbjuda användningen av finska i skolan.

Av världens över 100 demokratier är bara ett tjugotal "nationalstater" som Sverige i den meningen att den demokratiska staten omfattar en nation, ett folk. De flesta demokratier är som Finland och Schweiz, "stater av nationer". Åland tillhör Finland men har självstyre. Schweiz är en federation, dvs. en uppsättning homogena geografiska enheter (kantoner) inom staten. En demokratisk stat av nationer omfattar flera folk och har arrangemang som inskränker majoritetsprincipen så att den största folkgruppen inte förtrycker och plundrar de mindre folkgrupperna i demokratins namn. Majoriteten låter de lokala minoriteterna fatta de beslut som i huvudsak berör endast dem. Denna decentralisering av beslutsfattandet, numera ofta kallad *subsidiaritet*, gör att demokratin kan fungera också i en stat av nationer.

"Subsidiaritet" ett ord som man möjligen kan läsa i sin tidning men som är svårt att säga högt. Ändå är det värt ett försök. Ordet som är främmande i de flesta språk kan en vacker dag bli lika fint som ett annat främmande ord, det grekiska "demokrati".

Demokratin säger att majoriteten beslutar. Men är det majoriteten av kommunen, av regionen, av nationalstaten, av EU-länderna eller av Förenta Nationerna? Eller är det majoriteten av serber, av tysktalande, av krigförande, av vetenskapsmän, av affärsmän? Demokratin är svårhanterlig utan ett komplement, subsidiaritetsprincipen, som anger vem som är berörd av besluten och därigenom mest behörig att delta i omröstningen.

Subsidiaritet är EU-debattens bidrag till en europeisk ideologi för vår tid. Det är emellertid en oslipad diamant i idéernas värld. Makter och aktörer inom Europeiska unionen kämpar i dag för sin framtid genom att slipa subsidiariteten till egen smak.

Ordet kommer närmast från kyrkolatin. Den romersk-katolska kyrkan har sett imperier och stater komma och gå, men själv har den bestått genom århundradena. Vad är hemligheten bakom denna förbluffande stabilitet för en internationell organisation? Är det subsidiaritet? Att biskopen inte gör det lantprästen är bättre skickad att göra, att påven inte gör vad biskopen på sin kant kan göra mer verkningsfullt? Detta är subsidiaritetens genom tiderna mest slipade yta: så mycket som möjligt skall bestämmas av den underordnade, och inte mer än det som är absolut nödvändigt skall bestämmas av den överordnade.

Vrider vi på diamanten glänser en ny sida. Kyrkan gav subsidiaritet ett tydligt etiskt innehåll. På den eviga frågan om jag skall ta vara på min broder svarar subsidiariteten: Ja, ansvaret faller alltid först på de närmaste, inte på andra. De högre instanserna som frivilligorganisationer och kommuner kommer sedan, och staten kommer in i sista hand när allt annat först prövats. "Näransvar" skulle den ytan hos diamanten kunna heta på svenska.

Påven Pius XI gav i Quadragesimo Anno 1931 den mest citerade katolska versionen av subsidiaritet: "Det är orättfärdigt, av ondo, och störande av rätt ordning att en överordnad och större instans tillväller sig funktioner vilka kan utföras effektivt av lägre och mindre instanser". Han skrev detta med politisk udd mot tidens totalitära regimer (fascism och kommunism) som lade under sig allt samhällsliv.

Subsidiariteten blev en ideologisk hörnsten för Europas kristdemokratiska partier. Den skrevs in i den västtyska grundlagen. Den passade som handen i handsken med ett federalt system. Begreppet har under efterkrigstiden fått en rent politisk mening.

Fördraget om en europeisk union (Maastricht, december 1991) nämner subsidiaritet i Artikel 3b med dessa ord: "Gemenskaperna skall verka inom ramarna för den makt som detta fördrag tilldelat den och för de ändamål som det angivit. På områden *utanför dess ensamrättsjurisdiktion* skall gemenskaperna verka enligt subsidiaritetsprincipen. ..." (min kursivering). Subsidiariteten gäller alltså inte fördragsområdena, men allt annat som gemenskaperna kan ta sig före genom byråkraternas och politikernas initiativ.

Borde inte subsidiariteten gälla genomgående inom den europeiska unionen?

Egenrådighet

Subsidiariteten har inte bara en lodrätt dimension som reglerar förhållandet mellan överordnade och underordnade instanser. Djupt i diamantens inre hittar man också en vågrätt dimension som reglerar sidoordnade instanser. Politiken är inte alltid överordnad. Den behöver inte styra religion, konst, vetenskap, industri och handel; de senare skall i görligaste mån styra sig själva, säger förespråkarna för "horisontell subsidiaritet". Här blänker och blixtrar vad vi ovan såg som den västeuropeiska civilisationens svårvunna men stolta särdrag: religionsfrihet, konstnärlig frihet, akademisk frihet, och näringsfrihet.

Individuell frihet är ett sent fenomen i vår historia. Den blev verklighet först med de engelska och franska revolutionerna. Långt tidigare hade historien fått en stor del av sitt innehåll i olika kollektivs kamp för frihet från inblandning av kungamakten eller annan centralmakt. Max Weber kallade denna institutionernas frihet för *Eigengesetzlichkeit*, egenrådighet. Klostren, samfunden, universiteten, skråen, gillena, ostindiska handelsbolag, vetenskapliga sällskap, konstakademier och många andra institutioner tillkämpade sig mer eller mindre av den. Inom det Habsburgska imperiet kunde även etniska grupper med spridd bosättning åberopa avsevärd egenrådighet. Även myndigheter kunde nå ett mått av egenrådighet, frihet från ministerstyre. Sveriges största administrativa geni, Axel Oxenstierna, förankrade egenrådigheten hos myndigheterna genom att ge dem en smidig styrelseform som kallades "kollegium".

Rättsstat och demokrati har förändrat egenrådighetens villkor. När rättsstaten växte fram förlorade de egenrådiga institutionerna möjligheten att ha egen rättsskipning. Uppsalas studenter skulle inte längre dömas av universitetets konsistoriedomstol utan av stadens domstol, precis som alla andra: adel, präster, borgare och bönder. I rättsstaten ingick också principen att bara staten fick an-

vända organiserat våld. Privilegiet försvann för de egenrådiga institutioner som hade egen polismakt eller privat armé.

Det blev med tiden möjligt i rättsstaten att stämma också en egenrådig institution i domstol. Margaret Thatcher väckte uppmärksamhet när hon drog illegalt strejkande och blockerande fackföreningar inför rätta. Domstolarna dömde gruvfacket att förlora rätten att disponera över sina lokaler och fonder så länge trots mot domstol, olaglig blockad och strejk pågick. Det är en signal att i en rättsstat som Storbritannien accepteras egenrådighet bara för institutioner som ger service åt samhället och inte skadar tredje man i sina konflikter.

Demokratin har liksom rättsstaten begränsat möjligheterna till egenrådighet. I regeringsformens första kapitels andra paragraf möter vi tanken att demokratiska ideal skall sätta sin prägel på hela samhällsordningen: "Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden". På alla, ja det står alla, områden skall demokratin råda.

Demokrati är emellertid inte en bra beslutsform för institutioner inom vetenskap, näringsliv, konst, religion och etik. Utanför politiken är demokratins beslutsregler helt frivilliga och ofta malplacerade. Den som vill ersätta experiment och utforskningar på sin vetenskapliga institution med omröstningar bland personalen är naturligtvis välkommen att göra så. Men det leder inte till några vetenskapliga framsteg. Den som vill organisera en firma så att alla får rösta om sättet att tjäna pengar på världsmarknaden kan naturligtvis göra det. Men risken är att en sådan firma inte klarar konkurrensen, och då finns det på konkursens dag ingenting att rösta om. Konstens skönhet kan svårligen avgöras med majoritetsbeslut. Detsamma gäller religionens budskap av tröst eller etikens föreställningar om dygdernas innehåll.

Själva tror vi att demokratin är en bra organisationsform, den bästa vi har – för statskonstens livsvärld.

Skolan som fostrare i demokratiska dygder

I ett allsidigt, differentierat och öppet samhälle kan man fritt söka helt olika värden och välja att göra karriär inom en eller flera helt olika livsområden. Den skola som skall förbereda för detta måste själv omsorgsfullt förberedas.

Under feodalismen utbildades den politiska eliten genom att utvalda män fick vara vid hovet. Under skråväsendet rekryterades den ekonomiska eliten genom att utvalda män antogs som lärlingar hos en mästare. Utmärkande för modern tid är att den akademiska eliten utbildar den politiska och ekonomiska eliten vid sina skolor och universitet. Det är i dag egentligen bara i rekryteringen till toppskikten av fackliga ledare och börsmäklare som högskoleutbildning har ringa betydelse.

Redan på 1600-talet sade John Locke att föräldrar skyddar barnens intressen bättre än staten, en tes som är intressant för länder med skolor i offentlig regi. Lärare brukar emellertid ogilla både föräldrars och statsmakternas inblandning i "deras" skola. Skolan tillhör kunskapens egenrådiga livsområde. Med stor rätt kan lärarna hävda att varken föräldrarna eller staten får ta ifrån lärarna deras professionalism. Biologilärare skall inte tvingas att undervisa i Bibelns skapelseberättelse bara för att vissa aktiva föräldrar vill det; de skall hålla sig till sin biologiska vetenskap. Lärare skall inte heller ge efter för politiker som har partiideologiska vantolkningar av demokratin, t.ex. att fred är viktigare än frihet, eller att socialism är mer demokratisk än kapitalism. Och skolor och universitet bör vara skeptiska till ohistoriska nationella myter.

Som barn måste vi styras innan vi som vuxna kan bli styresmän över våra liv och över samhällets institutioner. Skolan skall ge oss kunskap och utveckla våra talanger och individualitet. Den skall böja vårt egensinne så att det tjänar allas bästa. Liksom familjen skall den stoppa destruktiva impulser och utveckla vårt samvete.

Dagens skola har stöd i hemmiljöerna för dessa uppgifter, men stödet är svagt. Föräldrar märks sällan i skolans uppfostran av barnen. De är dessutom oeniga om vad slags skolkunskap som är viktig, vilka talanger som skolan bör odla, vad som är det allmänna bästa, och hur man hanterar de busiga och stökiga kamraterna. En

del vill att skolan skall ge barnen en bestämd livsstil och moral. Andra vill att skolan skall uppfostra barn till frihet att själva välja livsstil och moral. Det är därför bra om föräldrar fritt får välja skola för sina barn och kan byta skola, "rösta med fötterna", när barnens skola inte möter deras krav. Den ökande etniska mångfalden hos befolkningen har gett ökad tyngd åt detta krav.

Själva oenigheten bland föräldrarna talar för en i djup mening demokratisk skolpolitik. Den gör en dygd av nödvändigheten: demokratin utgår från att medborgare har olika åsikter och erbjuder dem möjlighet att leva i ett land, ja leda landet i vilket olika åsikter råder. Demokratin kräver speciella dygder, t.ex. en fast tro på varje människas värde, och på oförytterliga medborgerliga rättigheter. I demokratier är man enig om att våld får utövas endast av polis och militär enligt rättsregler och krigets konventioner. Här finns tolerans i umgänget med oliktänkande, fri diskussion, respekt för minoriteter, och respekt för de lagar som tillkommit enligt den demokratiska konstitutionen. Inte minst kräver demokratin kunniga medborgare. Skolan i en demokrati är obligatorisk och betalas med offentliga medel därför att allas skolning är en förutsättning för att demokratin skall fungera.

"Medborgarna i en stat skall skolas så att det passar statens konstitution." Så lärde Aristoteles. I hans efterföljd kan vi säga att skolor i ett land med demokratisk konstitution skall garantera att barn inte bara får del av kulturarv och vetenskap utan också lär sig demokratiska dygder.

Om du *övar dig* i dygd blir du dygdig sade Aristoteles. Du blir en god medborgare och demokrat genom att öva dig att bli en god medborgare och demokrat. Demokrati är inte bara ett historiskt och samhällsvetenskapligt ämne i skolan utan också ett övningsämne.

3. Om koder och komplikationer

Koder i natur och kultur

När människor lever i en demokrati styrs deras handlingar av demokratiskt fattade beslut. Men ingen diskussion om demokratin blir realistisk om vi inte tar hänsyn till att mycket annat också styr människans handlingar.

Liksom andra djur styrs vi till exempel av en genetisk kod. Kartläggningen av den genetiska koden tillhör vår tids större vetenskapliga framgångar. Långt innan den genetiska koden upptäckts visste dock människor att något sådant fanns. Man kallade det "gamle Adam". Med en viss rätt skyllde man sina tillkortakommanden på denne Adam.

Ungefär hälften av de uppmätta variationer som finns mellan människor (till exempel intelligenskvoten) tycks bero på variationer i deras genetiska kod. Beroendet av det biologiska arvet är dock väldigt olika för olika egenskaper och beteenden.

Tal, sång och dans finns hos oss därför att vår genetiska utrustning medför att vi instinktivt lär oss tala, sjunga och dansa, lika instinktivt som fåglarna bygger bon. Men när vi väl lärt oss detta har vi inlemmat en ny styrande kod i vår varelse. Det är symbolernas och kulturens kod, en sociokulturell kod snarare än en genetisk. Vi upptäcker den lättast i språkets kod, som kan formaliseras som en ordlista och en grammatik.

Med språket fick våra förfäder ett nytt sätt att markera hur de önskade att samvaron skulle utformas. Det nya sättet var effektivare än apornas gester att gestalta samvaron genom att slåss, klia och putsa varann och därmed visa vilken relation man hade till varann. Och språkets kod var flexiblare än den genetiska koden som endast ändras långsamt i befruktningsögonblicken när en generation börjar resan att efterträda en annan.

Statskonstens och etikens språk har det gemensamt att det domineras av imperativ: "du skall!" och "du skall icke!". Statskonstens regler är lagar, dvs. imperativ som har rättsväsendets sanktioner. Etikens språk är imperativ som har samvetets sanktioner.

Samhällskodens gränser: anomie

Vi äter och blir mätta; en rent biologisk process gör att vi inte känner oss hungriga längre. Den genetiska koden har skapat en gräns för oss, och vi slutar att äta tills nästa gång vi blir hungriga.

Men med människans sociala behov är det annorlunda. Vårt behov av lycka, uppskattning, pengar, status och så vidare har ingen naturlig mättnadspunkt. Mättnadspunkten sätts inte av vår biologiska natur utan av samhället, av den sociokulturella koden. I olika tider och situationer har medmänniskor till exempel kvävt eller uppmuntrat ambition. De har satt snäva eller vida gränser, sagt "förbliv vid din läst" eller "sök det ljuva livet". Men gränser har satts.

Normalt fungerar samhället endast inom dessa gränser. Utanför gränserna finns en värld av förvirring, kaos, panik, och mänsklig desperation. Där råder vad man kallat anomie, en brist på accepterade normer, användbara värderingar och invanda hållpunkter för omdömet.

När ett samhälle drabbas av anomie är det som att få bokstäver före A och efter Ö i sin tidning. Texten framstår som förvirrad. Bokstäverna före A må bilda ljuvliga ord, bokstäverna efter Ö bilda hemska ord. Men oavsett vilka de nya orden är gäller att utanför det gamla invanda alfabetet kan människan inte orientera sig. Allt blir flytande.

Detta egendomliga fenomen upptäcktes av den franske sociologen Émile Durkheim (1897). Han konstaterar bland annat att självmorden ökar vid finanskriser och lågkonjunkturer. Och att de ökar när man blir änka eller änkeman. Förklaringen är väl enkel nog: En person berövas plötsligt de belöningar och det stöd han vant sig vid och blir så olycklig att han utplånar sig själv. Men nu fann Durkheim också att självmorden ökar när konjunkturen är på starkt uppsving och många människor plötsligt blir rikare. Och att de ökar bland de frånskilda, alltså bland personer som efter år av lidande äntligen lyckats ta sig ut ur olyckliga äktenskap. I denna paradox hittade han nyckeln till anomie.

På 1990-talet kunde världen studera hur Albanien hamnade i anomie. Det bästa vi har i västvärlden är demokrati och marknads-

ekonomi. Albanien försökte införa dessa och resultatet blev kaos. Omställningen från Marx och kommunism till Mercedes och demokrati ledde till förvirring, förtvivlan och förbannelse.

I Albanien sa man: "Sätt dina sparpengar i pyramidspel och se hur de växer med fantastisk fart". Upp till 80 procent av hushållen tycks ha gjort det. Albanien som är Europas fattigaste land skulle snart bli lika välbärgat som Italien, grannen över havet, där genomsnittsmedborgaren är 50 gånger rikare än i Albanien. Och till en början gick det bra. Många upplevde de ljuva orden före ABC. En del blev så upprymda att de sålde sina hus för att få mer kontanter att sätta in. De hamnade i vad Durkheim kallar rikedomens kris, en inflation i förväntningar och anspråk.

I en normal situation utan anomie faller samhällets belöningar till individen inom en invand räjong som endast långsamt ändras; vad samhället lovar håller det också. Också livet i fattiga länder styrs av en sådan för dem normal zon. Pyramidspelen kastade albanerna utanför denna räjong.

Samhällets kontroll över mättnadspunkterna i ett belöningssystem kan skakas också av en plötslig och oförberedd förlust av resurser. Den kom snart nog till Albanien när bubblan av sparande i pyramidsystem sprack. Rikedomens kris blev fattigdomens kris. Då matades människorna med de obegripliga och hemska orden efter alfabetets slut. Man kunde inte förstå vad som hänt. Desperationen och paniken blev total. Människor blev rebeller, men förvirrade rebeller utan mål.

Inget samhällsgift är så farligt som anomie. Drabbas vi kan vi inte längre vara samhällsvarelser. Gamla talesätt som "bevara ordningen så skall ordningen bevara dig" innehåller en vishet som ytterst torde bygga på erfarenheter från anomiska perioder och situationer. Inga styrelseskick, allra minst en demokrati, kan fungera under anomie.

I anomiska situationer gäller inte heller de regelbundenheter som utgör kärnan i akademisk samhällskunskap. Statskunskapens och juridikens strukturer håller inte längre när anomie drabbar statsmakten. Ekonomernas prognoser blir värdelösa när den anomie som vi kallar allmän panik sätter in på marknaderna.

Störningar i samhällskoden: moralisk panik

På 1960-talet blev knark en del av studentlivet världen över. Bland samhällsforskarna som på nära håll sett reaktionen mot haschrökning finns några som förädlat dessa erfarenheter från studenttiden till vetenskaplig nyfikenhet. Varför reagerade samhället så hårt mot knarket? All forskning visar att t.ex. alkoholmissbruk är mycket vanligare och ger upphov till långt kostsammare skador än knarket. Minst tiofalt mera säger vi för närvarande i Sverige.

Forskarna började samla information om liknande förvrängda storleksordningar i samhällets reaktioner. De hittade många: t.ex. obalanser kring abort, aids, barnmisshandel, dagisbarn, djurplågeri, homosexualitet, incest, tillsatser i maten, pornografi, prostitution, radioaktivitet, satanism, sexuellt slaveri. När dessa incidenter systematiskt analyserades växte en teori om moralisk panik fram, en intressant del av modern sociologi.

En moralpanik är en smittsam vrede eller fruktan som uppstår då beteendet hos vissa människor ("de onda") anses så förödande eller hotfullt för resten av samhället ("de goda") att omedelbara åtgärder måste till för att kontrollera beteendet och återställa samhällsordningen. De ledande forskarna om moralpanik är sydafrikanen Stanley Cohen som studerat fenomenet i England och formulerat begreppet moralpanik, Erich Goode i USA och Nachman Ben-Yehuda i Israel. De två senare har skrivit en lärobok i ämnet (Goode & Ben-Yehuda 1994) .

En moralisk panik innehåller för det första en förvrängning av storleksordningar så att ett problem framstår som mer ödesdigert än det är i verkligheten.

För det andra har den moraliska paniken ett känslomässigt tonläge av upprördhet, avsky, förtvivlan, ursinne och protest.

En moralisk panik skapar för det tredje ett samförstånd mellan panikdeltagarna att något ont är på färde. Tron på rykten om vitt förekommande incest i ett norskt lokalsamhälle visade sig kunna förena i övrigt skilda kretsar.

För det fjärde skapar en moralisk panik klyftor mellan "onda" och "goda", motsättningar som kan utnyttjas av intressegrupper och politiska partier.

Till sist, en moralisk panik kräver åtgärder och ger ofta ekon i parlamenten. En moralisk panik ser onekligen ut som ett "folkets krav".

Listan med exempel på moralpanik har vissa likheter med kvällstidningarnas mer slående löpsedlar. En moralpanik är i sig själv en nyhet och massmedierna skall rapportera den. Ibland grips emellertid redaktionerna själva av paniken och blir mer än nyhetsförmedlare: de orkestrerar paniken. Ledarsida och nyhetssida driver samma kampanj, tv hakar på och driver på, och indignationens vågor går höga. I sådana situationer riskerar demokratin (och varje annan styrelseform) att förfalla till mobbvälde.

En moralisk panik kan då tränga in i regering och riksdag. Politiker blir naturligtvis personligen upprörda som alla andra. Men under en panik blir de också hetsade av medier och demonstranter att handla. Ett exempel är stormen mot barnpornografin häromåret, en panik som riskerade att slå ut vårt lands centrala och svårvunna regler kring rättstrygghet och tryckfrihet.

Moralpanik uppstår ur störningar av samhällets normer. Störningen kan bero på att tvetydighet råder mellan rätt och fel. I de tidigare månaderna av havandeskapet kan fostret, om kvinnan så vill, betraktas som några oönskade vävnader i kroppen som kan avlägsnas. Några veckor senare kan fostret bli ett för tidigt fött barn som snabbt skall in i kuvös och få all tänkbar medicinsk hjälp att överleva, samtidigt som samhället sätter moderskapets och faderskapets enorma uppsättning av rollförväntningar i spel. Med gränserna så nära varandra är det upplagt för återkommande moralisk panik i abortfrågan.

Störningen bakom en moralpanik kan också bestå i att några dolda eller omedvetna normer kommer i dagen. I århundraden har människor levt med husdjur, och vi utvecklade normer för umgänget med dem. Dessa normer tillåter att vi lockar och snällt klappar ett djur som vi för till slakt. Men de gamla normerna tillåter inte att vi samlar slaktdjuren i trånga utrymmen till flerdygnslånga resor utan rast och vatten till slakterier i främmande land. Frågan om slakttransporterna av kalvar till kontinenten väcktes av djurvänner i England och växte till en moralisk panik som snabbt internationaliserades och blev en fråga för EU.

De moraliska traditionerna ligger, som vi strax skall se, mycket djupt nerbäddade i samhället. Grundläggande normer kan länge vara oartikulerade. Eller, om de är medvetna, blir de ibland tanklöst avfärdade som gammalmodiga av en ny tidsanda, trots att de utgör väsentliga delar av samhället. Under en moralisk panik drivs vissa faktiskt gällande normer upp i dagsljuset men i en förvrängd och överdriven form.

Omedvetenhet om koderna

Uttrycken för konflikter mellan gamle Adam och kulturens koder förblev ganska obegripliga innan Sigmund Freud införde sitt antagande om det omedvetna. I dag tänker vi förvisso inte alldeles lika Freud, men idén om att många koder är omedvetna är accepterad.

Om några år kan den som vill och har råd få en kopia av delar av sin genetiska kod utskriven på en CD-romskiva e.d. och ha den i sin sjukjournal. Det nu framväxande kulturklimatet innehåller utan tvivel ett ökat medvetande om att den genetiska koden driver en hel del av vår livscykel. Men alla våra förfäder har levt utan att vara medvetna om sin genetiska kod. De har bara haft en allmän kunskap om att barn ofta liknar sina föräldrar.

På samma sätt är det med språkets kod. Miljontals människor kan tala helt begripligt utan att alls vara medvetna om grammatikens regler. Det intressanta är att de som inte är medvetna om en regel ändå lätt blir störda eller roade när någon i sitt tal bryter mot den.

Människans medvetna kodifiering av sin tillvaro är alltså bara en del av de sociokulturella koder som styr oss. Buden finns före stentavlorna. Och många budord efterlevs innan de medvetet har formulerats. Om så sker finns buden före budorden.

Omedvetna element i lagar

Inom politiken kom en bred insikt i att koder till stor del är oskrivna eller till och med omedvetna med Edmund Burke (1729-1797).

Burke sammanfattade aldrig sin uppfattning om samhällets normer. Men den är lätt att härleda ur hans politiska ställningstaganden. Burke försvarade Irland mot England i den konflikt som varat ännu in i våra dagar. I parlamentet drev han Indiens sida mot ostindiska kompaniet. Han ställde sig positiv till USA:s nya konstitution trots att landet brutit sina koloniala band med Burkes eget England. Han ironiserade indignerat och brilliant över den franska revolutionens excesser.

Det finns en underförstådd snarare än explicit del av lagar och grundlagar. Folkets verkliga lag ligger i deras institutioners historia, inte i en text som kallas lag, menade Burke. Inhemsk tradition har därför rätt över en imperialistisk eller kolonial makt. Irlands historia var annorlunda än Englands och krävde sina egna lagar. Indiens sedan länge utvecklade institutioner skulle inte raseras av ostindiska kompaniet.

I bästa fall sammanfaller grundlagens text med konstitutionell praxis. Den amerikanska konstitutionen, till exempel, sökte formulera den frihet som levande människor i några generationer i den Nya världen utvecklat som sina vanor och levnadsregler. I sina avsnitt om frihet lyckades den förena skön text och etablerade förhållanden.

Mest vältaligt försvarade Burke det historiska Frankrike mot de radikala intellektuella jakobiner bland vilka revolutionens styrelse rekryterades. Att jakobinerna var fransmän och inte en främmande ockupationsmakt var irrelevant för honom. De förgrep sig på de faktiska strukturer som var Frankrike. I vissa fall var detta berättigat, t.ex. idén att adel, präster, borgare och bönder skulle dömas av samma domstol. Men många av deras nya lagar hade ingen förankring i den dagliga praxis som fanns etablerad hos den franska befolkningen.

Burke förkunnar att vi skall vara ödmjuka inför den fungerande praxis som finns, pragmatiska snarare än dogmatiska i förändrings-

arbetet. Det är därför han kallas konservatismens fader. Det finns emellertid en samhällsvetenskaplig insikt bakom Burkes tankar som kan delas av andra än de konservativa. Samhället är de facto fullt av oplanerade följder av planerade handlingar. Här finns djupa strukturer som endast delvis är kända av samhällets aktörer. Här finns också komplexiteter som endast kan förstås historiskt. Och här är fullt av symboler som fick sin mening i tidigare generationer och i andra sammanhang än där de i dag används.

Finns det mer än skrivna och medvetna element i svensk grundlag?

Också en faktiskt gällande konstitution, alltså en konstitution i Burkes mening, kan ha skrivna, oskrivna och omedvetna regler, ja, till och med regler som går på tvärs med de skrivna. I Sverige rådde 1809 års konstitution till 1974. Den innefattade en viss maktdelning framsprungen ur de svenska erfarenheterna från enväldet och frihetstiden men sade ändå att "konungen allena ägde styra riket". I lagtexten framställdes domstolarna som självständiga, men i praktiken var de (liksom i dag) en del av förvaltningen.

Små justeringar gjordes i grundlagen när Riksens fyra ständer (adel, präster, borgare och bönder) år 1866 ersattes av tvåkammarriksdagen. Markeringar gjordes också när rösträtten blev allmännare, inte i grundlagen men i vanlig lag. Parlamentarismen, regeln att riksdagen, inte kungen, väljer regering, genomfördes 1917 utan lagändring. Beslutet att Gustav V skulle acceptera riksdagens tilltänkte regeringsbildare, Nils Edén, är inte ens protokollsfört. Därefter blev det ändå alltmer omöjligt att bryta mot den parlamentariska demokratins regler trots att de inte återfanns i den skrivna grundlagen.

Fredrik Sterzel (1998) har kallat perioden 1917-71 för "det författningslösa halvseklet". Den grundlag som faktiskt gällde fick man i huvudsak söka i praxis, inte i någon text. Att åberopa grundlagens text i domstol var under denna period omöjligt och löjligt. Stora sjok av grundlagstexter ignorerades systematiskt, till exempel, bestämmelserna om adlande, riksrätt och att konungen allena skulle styra riket. Denna period med klar grundlagspraxis men

irrelevant grundlagstext var för övrigt en lysande period för svenskt näringsliv.

Normer för samhällets överlevnad

Samhällsfilosofer och antropologer funderar ibland över om det går att hitta några gemensamma normer eller dygder som är förutsättningar för alla samhällen som funnits och alla framtida samhällen som människor kan tänkas hitta på. Om det finns sådana fundamentala villkor för all samhällskonstruktion – sociologiskt nödvändiga normer – skulle den naturrättsliga traditionen från Aristoteles tid få en vetenskaplig licens att leva vidare. Inte därför att Gud instiftat allmängiltiga normer, inte därför att de är inplanterade i människans biologi eller psykologi utan därför att de är ett långsiktigt mänskligt samspels yttersta spelregler. Kriteriet är alltså att utan dessa regler kan samhällsspelet inte fortsätta; de är "social systems of survival", samhälleliga överlevnadsnormer. Lagstiftning och demokratiskt fattade beslut måste samspela med sådana normer om samhället skall bestå.

Incestförbuden som överlevnadsvillkor

Det enklaste exemplet på normer för samhällets överlevnad är de två incestförbuden. Det ena förbjuder sexuella relationer mellan bröder och systrar och det andra mellan föräldrar och barn. Få eller inga sociala normer överträffar dem i styrka och allmängiltighet. Sociologer och antropologer har sökt förklaringen och funnit att dessa normer utgör överlevnadsvillkor för alla samhällen i vilka släktrelationer definierar rättigheter och skyldigheter.

Om syskon tilläts sexuella relationer med varandra skulle rivalitet uppstå mellan bröder och mellan systrar. Särskilt gäller detta om könsfördelningen mellan barnen är ojämn, till exempel om det finns två bröder och en syster i familjen. Eftersom man inte kan förutsäga fördelningen mellan flickor och pojkar i en barnskara kan man inte hitta på någon allmän regel som förhindrar att svartsjuka förstör syskonsolidariteten. Om det blir barn i en

relation mellan bror och syster är brodern inte bara barnets far utan också dess morbror och systern är inte bara barnets mor utan också dess faster. Konventionella släktrelationer som lär oss att bete oss olika mot far och morbror och mot mor och faster blir då omöjliga.

Om sexuella relationer mellan föräldrar och barn vore tillåtna skulle sexuell rivalitet mellan mor och dotter och mellan far och son uppmuntras och familjesolidariteten skulle lida. De barn som föds i sådana förhållanden skulle riva upp alla normala relationer. En son i en union mellan fader och dotter skulle bli bror till sin mor och son till sin syster, en styvson till sin farmor, och en sonson till sin far. Förvirringen inom familjen och mellan generationer skulle bli total och omöjliggöra att man byggde samhället på släktkänsla och organiserade någon del av det som en serie släktrelationer i vilka man tar ansvar för varandra enligt sin plats i släktkedjan.

Vårt nuvarande samhälle är inte byggt på släktrelationer i samma utsträckning som tidigare och i samma utsträckning som i andra kulturer. De två incestförbuden upprätthålls hos oss därför mest som uttryck för humanitet mot barn och ungdomar – de beivras som andra "övergrepp" och "integritetskränkningar". Ibland försvaras de med genetiska argument. Endast i en släktbaserad social struktur utgör de ett "system of survival".

Det eventuellt universella i all världens tänkbara samhällen finns, åtminstone för närvarande, mest på begreppens nivå. Samhällsforskningens och samhällsfilosofins förslag till dimensioner enligt vilka olika civilisationers system för normer, värderingar och dygder varierar. Charles Morris (1942) fann till exempel att de stora världsreligionernas system varierade i tre dimensioner: Promethean, Dionysian, och Buddhist. Det var en värdefull reduktion av ett komplext ämne som visat sig användbart i värderingsforskningen. Men Morris försök att ur detta destillera konturerna till en världsreligion med universella dygder är ett misslyckande och är nu bortglömt.

Den västerländska naturrätten

Thomas Aquinos menade att Gud har givit världen och människorna två uppsättningar av lagar. Den ena är naturens eviga lagar som inplanterades vid världens skapelse. Den andra är lagar som överlämnades från Gud till vår civilisation inte vid skapelsen utan vid senare tidpunkter. På Gamla Testamentets tid fick mänskligheten tio Guds bud och på Nya Testamentets tid reglerna att älska vår nästa som oss själva och att allt vad vi vill att andra skall göra oss skall vi göra dem.

Föreställningar om en natur- och gudagiven rätts- och moralordning är ett ledmotiv i västerländsk idéhistoria. Enormt mycket skarpsinne och lärdom har utvecklats kring detta tema av Hobbes, Locke, Kant och många andra. Genom Montesquieus stora inflytande på moderna författningar lever av naturrätten inspirerade institutioner, lagar och rättspraxis vidare. Den moderna naturrättens axiom att "mänsklig värdighet är överordnad all social ordning". Alfred Verdross (1958) menar att fem teser specificerar axiomet:

(1) ett samhälle måste erkänna hos varje individ en sfär i vilken man handlar som en fri och ansvarig person;

(2) lagen måste skydda och garantera denna personliga frihet;

(3) myndighetsutövning måste begränsas;

(4) denna begränsning måste garanteras i lag;

(5) människor vars värdighet kränks av lagstiftning eller myndigheter behöver inte lyda de kränkande lagarna eller direktiven.

Det finns många normativa utsagor som dessa om vad som upphovsmännen anser *borde* vara allmänmänskliga normer, värderingar och dygder. Men de empiriska bevisen att de är universella saknas.

Från teoretiska utgångspunkter har filosofer och rättslärda diskrediterat de naturrättsliga resonemangen. Uppsalaskolan i filosofi, dvs. främst Axel Hägerström (1868-1939) och hans kollega, Adolf Phalén (1884-1931), formulerade en teori om moraliska och juridiska utsagors innehåll. Kort och gott menar de att moraliska

och rättsliga utsagor ingenting säger om verkligheten och därför inte kan vara sanna eller falska. De är närmast känsloutsagor. Vilhelm Lundstedt (1882-1955) hävdade i Hägerströms anda att det inte finns några juridiska rättigheter och skyldigheter som ligger utanför den samtida tillämpningen av gällande lag. Han kom till ungefär samma slutsats som i USA framfördes av Oliver Wendell Holmes (1841-1945): lagen är vad domstolarna dömer, punkt och slut. Ja, han gick längre och hävdade att dit rättsväsendets sanktioner inte når där finns ingen lag. Sålunda avvisade han tanken på existensen i hans tid av en mellanstatlig eller internationell rätt. Det rättsmedvetande som finns utanför domstolars utslag är irrelevant. Idén att människor har rättigheter har bara lett dem till fanatism och olycka, menade Lundstedt.

Uppsalaskolan rensade upp i ett träsk av tysk romantik och grumlig konservatism i svenskt rättsväsende. Det var bra. Men kuren blev för stark för patienten. Avklädda och nakna förlorade svenska rättslärda självförtroendet. Om Justitsias ideal var vidskepelse och metafysik, fanns det då någon fast mark för jurister? Träsket hade inte rensats och torrlagts, det hade rensats och översköljts av en sjö utan botten för juristerna att stå på. Visst kunde man som förr tjäna staten eller kapitalet. Men man hade efter Hägerström inga egna värderingar att försvara – de var ju metafysik – och därför återstod endast att vara teknisk konsult. Så blev rätten i Sverige reducerad till ett instrument för beslutsfattare. Det går en ganska rak linje från Lundstedts skrivningar till 1970-talets välartikulerade socialdemokratiska formuleringar av Carl Lidbom att lagen rätt och slätt är ett politiskt verktyg.

I Wien i Österrike och i Cambridge i England fanns liksom i Uppsala filosofer som punkterade de etiska omdömenas pretentioner och nationalromantisk och naturrättslig juridik. Men därmed förlorade inte de rättslärda självförtroendet och traditionen att upprätthålla rätten som en helt självständig kraft i samhällsutvecklingen. Alfred Verdross, som vi använt som exempel, hade inga filosofiska svårigheter att hävda att ett samhälle måste erkänna hos varje individ en sfär i vilken man handlar som en fri och ansvarig person.

Jag skulle gärna se att rätten återupprättas som en självständig kraft i den svenska samhällsutvecklingen. Vi behöver en självständig, mer kämpande juridik. Den behövs för skyddet av medborgarnas frihet och rättigheter. Vi behöver den i värnet om miljön. Vi behöver den när skattemyndigheter överväldigar medborgare. Vi behöver den för att mänsklig värdighet skall styra vår behandling av varandra, inte minst av barn, sjuka, äldre, och invandrare. Men den intellektuella basen för en sådan renässans kan inte bara vara teologi eller spekulation utan måste också vara empirisk forskning.

Vad som är väsentligt för forskaren är huruvida den allmänna omfattningen av vissa normer, värderingar, dygder kan beläggas. Bara forskning, inte spekulation, kan svara på frågorna: Finns det spelregler för samhällelig överlevnad? Om det finns spelregler för överlevnad, på vilken nivå finns i så fall dessa? Är de universella? Eller enbart giltiga inom en civilisation? Giltiga inom ett samhälle? Eller giltiga inom ett livsområde? Och kan vi belägga att de inte enbart är fagert tal av etiska talesmän utan verkligen gäller när vanligt folk agerar?

Empirisk normforskning: Tio Guds Bud

Omkring 1970 gick opinionsforskare ut till representativa urval av befolkningen i olika länder i Europa och läste upp tio Guds bud. Ett och ett läste intervjuare upp buden och frågade, efter var och ett, om man tyckte att budet gällde. I tabellen redovisas endast de som säger att budet *gäller helt och fullt i dag*.

De tre första buden har religiöst innehåll. De handlar om monoteism, besvärjelse och sabbat. De har mycket låg acceptans i dag utanför katolska Italien och Irland. Siffrorna bekräftar att Sverige och Frankrike är Europas mest avkristnade länder.

Fjärde, sjätte, nionde och tionde buden har familjemoraliskt innehåll. De handlar om relationer till föräldrar, make/maka och om begärelse till andras hustrur – och tjänstefolk. Dessa moralbud accepteras av en majoritet som giltiga men är kontroversiella hos

en stor minoritet. Aquinos skulle nog bli förskräckt över att var tredje europé i dag inte anser dem helt giltiga.

Tabell 1. Acceptans av Tio Guds Bud i Europa (1970)

	Italien	*Spanien*	*Frankrike*	*Belgien*	*Holland*	*Tyskland*	*UK*	*Irland*	*Danmark*	*Sverige*	*Finland*
1. Du skall inga andra gudar hava jämte mig	68	48	30	47	40	45	48	80	45	30	44
2. Du skall inte missbruka Herren Din Guds namn	66	52	24	42	49	50	43	56	29	32	31
3. Tänk på sabbatsdagen, så att Du helgar den	51	38	20	33	24	29	25	68	13	16	25
4. Du skall hedra Din fader och Din moder	91	75	67	73	69	72	83	77	62	61	65
5. Du skall icke dräpa	**96**	**81**	**80**	**80**	**82**	**88**	**90**	**93**	**90**	**90**	**79**
6. Du skall icke begå äktenskapsbrott	62	58	48	61	50	64	78	85	67	69	67
7. Du skall icke stjäla	**93**	**78**	**69**	**76**	**79**	**81**	**87**	**88**	**84**	**88**	**78**
8. Du skall icke bära falskt vittnesbörd mot Din nästa	**88**	**56**	**67**	**61**	**57**	**73**	**78**	**86**	**74**	**83**	**61**
9. Du skall icke ha begärelse till Din nästas hustru	64	65	52	65	65	62	79	85	72	73	65
10. Du skall icke hava begärelse till Din nästas hus, ej heller hans tjänare eller tjänarinna eller till något annat som tillhör Din nästa	73	68	62	69	59	70	79	87	72	69	65
Medeltal											
Religiösa budord (1,2,3)	*62*	*46*	*25*	*41*	*38*	*41*	*39*	*68*	*29*	*26*	*33*
Familjemoraliska budord (4,6,9,10)	*73*	*67*	*57*	*67*	*61*	*67*	*80*	*84*	*68*	*68*	*66*
Rättsliga-Etiska budord (5,7,8)	***92***	***72***	***72***	***72***	***73***	***81***	***85***	***89***	***83***	***87***	***73***

Källa: First European Values Survey. Databasen finns bl.a. på avdelningen för religionsbeteendevetenskap på teologiska institutionen vid Uppsala universitet.

Femte, sjunde och åttonde buden uttrycker både moral och rättsordning. Du skall icke dräpa, stjäla eller bära falskt vittnesbörd. Här är acceptansen störst. Även i det sekulariserade Sverige säger i snitt nio av tio (87 procent) att de är helt och hållet tillämpliga.

I praktiken finns det alltså åtminstone tre budord som överväldigande majoriteter i vår civilisation accepterar som bindande. Och de har funnits formulerade i många årtusenden. I femte, sjunde och åttonde buden finns med andra ord ett etiskt fundament som bevisligen är praktiskt taget allmängiltigt. Det ger rättsordningen och den rättsliga argumenteringen en utgångspunkt bortom politikens lagstiftare, affärslivets uppdragsgivare, klassernas maktförhållanden, nationens intressen, de filosofiska diskussionerna och vanligt tyckande.

De empiriska beläggen om ett antal bindande, allmängiltiga lagbud gör det möjligt att se rätten som en självständig kraft i samhällsutvecklingen. Oavsett om de är valda ombud eller ej, får de som ger röst åt sådana lagbud förankrade i allmänhetens moraluppfattning en speciell auktoritet i samhällsdebatten.

Måttlighetens dygd i det liberala samhället

Som vi sett finns det mycket som är prekärt i det moderna liberala samhället. Detta samhälle som uppstod i England är knappt mer än 250 år gammalt. Det har utvecklats och utbrett sig med ojämförlig snabbhet. Resultaten är så imponerande att man blir benägen att förbise varje tecken på att denna typ av samhälle, lika litet som andra samhällen, är byggt på orubbliga grundvalar.

Få människor inser vilka samhällets fundamentala normer egentligen är. Få förstår hur nära vi vandrar anomien, hur snabbt moralpanikens kastvindar kan blåsa upp, hur litet spelrum det finns i den balans mellan olika livsområden som fått detta samhälle att växa och frodas. "Genom att inte bevaka den ömtåliga kraftbalansen har några av dagens överflödssamhällen, bland dem Sverige, troligen kommit farligt nära en stagnation och står faktiskt inför hotet om en nedgång" (Zetterberg 1979, s 60-61).

Etiken innehåller en motvikt till obalanserna. Den finns i återhållsamhetens dygd.

Det grekiska begreppet återhållsamhet, sophrosyne, används av Homeros att beskriva personer som håller igen mot lockelser att i övermod slåss mot gudar, lockelser till oförsiktighet och frivoliteter. Vid oraklet i Delfi predikades att man aldrig skulle gå till överdrift i någonting. De stora grekiska tragedierna hade ofta som tema den katastrof som drabbar den hjälte som vägrar sätta gränser för ambition och livslust.

En bärande del av Atens allmänna opinion var återhållsamhet. De lockelser som pengar, konst, filosofi, makt etcetera utövade var fullt godtagbara i Aten, så länge man inte gick till överdrift och blev fanatiker. En medborgare förväntades att inte tappa omdömet genom sin framgång dithän att han kunde anklagas för övermod, hybris. Då blev han olidlig i gemenskapen. Han kunde då tas ned på jorden, i extrema fall genom en omröstning om (tillfällig) landsförvisning.

Platon berättar att Sokrates, sedan han diskuterat med Faidros invid ett Pan-tempel, uppstämmer denna bön:

Ärade Pan och alla andra gudar i detta tempel!
Låt min själ få sin inre skönhet,
och låt alla mina ägodelar underordna sig min inre människa.
Må jag anse den visa människan vara rik,
och må jag endast äga det livets goda
som en människa med självbehärskning kan bära eller uthärda.

Sokrates praktiserade så vitt vi vet inte ofta religiösa riter. Detta är den enda bevarade bön som tillskrivs honom. Bönen uttrycker den måttlighet och balans som ansågs krävas för att bibehålla sammanhållningen i det atenska samhället med dess många möjligheter i de egenrådiga livsområdenas mångfald.

I Platons dialog *Staten* (Fjärde boken) blir måttlighet en av de fyra stora dygderna. De övriga är vishet, rättrådighet och mod. Måttlighet är den enda av dessa klassiska dygder som jag tror är oundgänglig i det liberala samhället. Det är en nödvändig dygd för ett allsidigt, differentierat samhälle, totalt öppet för alla lockelser.

Sophrosyne på latin – i Ciceros retorik och filosofi – uttrycktes som *temperantia* och fick färg av en romersk, närbesläktad värdering, *modestia*. Till de klassiska fyra dygderna lade kristendomen de tre paulinska: tro, hopp och kärlek. Man kan lätt följa de sju dygderna genom medeltidens och den nyare tidens konst- och idéhistoria. De uttrycks ofta i skrift och bild. I boken *Somme le Roi* skriven 1279 för kung Filip av Frankrike avbildas Temperantia som en gestalt som avråder en kvinna vid en festmåltid att dricka det glas vin hon serveras. Under renässansen blev det vanligare att Temperantia avbildades med tyglar i handen. Återhållsamhetens livshållning hade sitt fokus i gränsdragning och självbehärskning, vilka inte var de mest framträdande dragen hos renässansmänniskan.

Finns den klassiska måttlighetens dygd i dagens svenska samhälle? Förvisso är idén om "lagom" väl etablerad i det vardagliga värderingsklimatet. Vi ser inte enbart med uppskattning på dem som under dag och natt satsar allt på att bli rikast, eller bli mäktigast, eller bli konstnärlig virtuos, eller fanatisk gudsman. En svensk som försummar allt annat för sin stora ambition anses inte alltid som riktigt klok.

Vår nuvarande grundlag sätter inga gränser för de politiska institutionernas styrning av näringslivet, vetenskapen och skolan, konsten, och välfärden. I stor partipolitisk enighet har staten fått växa sig stor (Uddhammar 1993). Den offentliga sektorn har blivit vad kritikerna kallar "den offantliga sektorn". Därför är bilden ambivalent. Ett folk som håller på lagom har en demokratiskt tillsatt överhet med en makt och en offentlig sektor som är allt annat än lagom.

Ibland kommer dock måttlighetens dygd oväntat till ytan. Så i ett uppmärksammat rättsfall i Stockholm våren 1998. Erik Penser hade på 1980-talet blivit omåttligt rik på sina aktieaffärer. Det figurerar en märklig episod i inledningspläderingen i hans stämning av Nordbanken för att få tillbaka övervärdet i de aktier i Yggdrasil AB han lämnat i borgen för lån som han inte kunnat återbetala under fastighetskrisen några år tidigare. Vid en middag med prominenta industri- och bankmän, bland andra Pehr Gyllenhammar, skulle den allmänna mening ha varit att rena

kapitalister, som utan hämningar tjänar stort på finanstransaktioner snarare än produktion, bör man näpsa om man kan. Nordbanken skulle därmed ha fått moraliskt kurage att sätta Penser i konkurs.

Penser tyckte naturligtvis att detta var orättfärdigt, ja en illvillig konspiration. Men såvitt jag kan se stödde middagssällskapet den måttlighetens dygd som ligger som en lysande ränning i den västerländska traditionen och är en förutsättning för att det öppna, allsidiga, liberala samhället skall bli drägligt.

Författarpresentation

Författaren, professor Hans L Zetterberg (född 1927), har undervisat i sociologi vid Columbia University in the City of New York och vid Ohio State University. Han har varit direktör i Riksbankens Jubileumsfond, chef för Sifo, chefredaktör för Svenska Dagbladet. Hans senaste större forskningsprojekt har gällt den svenska socialstaten och skett i det privata City-universitetets regi.

Referenser:

Busch Zetterberg, K (1996), *Det civila samhället i socialstaten: inkomstkällor, privata transfereringar, omsorgsvård*. Stockholm: City University Press.

Cooley, Ch H (1909), *Social organization*. New York: Scribners.

Durkheim, É (1893), *De la division du travail social*, Paris: Alcan.

Durkheim, É (1897), *Le Suicide: étude de sociologie*, Paris: Alcan.

Evans, P B, Rueschemeyer, D & Skocpol, Th, editors, (1985) *Bringing the state back in*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda (1994), *Moral panics: The social construction of deviance*, Oxford: Blackwell.

Jacobs, J (1992), *Systems of survival*, New York: Random House.

Morris, Ch (1942), *Paths of life. Preface to a world religion*, New York: Harpers.

Putnam, R D (1993), *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Schumpeter, J A (1942), *Capitalism, socialism and democracy*, New York: Harpers.

Sterzel, F (1998), *Författning i utveckling. Konstitutionella studier*. Rättsfondens skriftserie nr 23, Uppsala: Justus.

Tingsten, H (1945), *Demokratins problem*, Stockholm: Aldus/ Bonnier.

de Tocqueville, A (1835-1840), *La democratice en Amérique* (många upplagor och översättningar).

Tönnies, F (1887), *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig: Fues Verlag.

Uddhammar, E (1993), *Partierna och den stora staten*, Stockholm: City University Press.

Weber, M (1956), *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1.Halbband, Tübingen: J.C.B. Mohr Paul Siebeck.

Verdross, A (1958), *Abendländische Rechtsphilosophie*, Wien: Springer.

Zetterberg, H L (1979), "80-talets politiska värderingar" i Bergström V & Rydén B, *Vägval i svensk politik*, Stockholm: SNS, s. 45-61.

Zetterberg, H L (1994), "Samhällssfärerna i historiens ljus", *Sociologisk forskning*, vol 31, no 2, s. 63-85.

KUNGL. BIBL.
1999 -03 24
STOCKHOLM

DEMOKRATI Utredningen

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Kommittén har också fått i uppdrag att förklara det sjunkande valdeltagandet samt stimulera det demokratiska engagemanget. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlöpande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www.demokratitorget.gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratitorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlöpande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande
Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter
Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-88 29 76

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Nils Fredrik Aurelius (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 85

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-787 58 40

Jeanette Hillding (m)
företagare
tel: 0431-88 300

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64

Pernilla Zethraeus (v)
kommunalråd
tel: 026-17 81 22

Experter
Lars Bryntesson
Kulturdepartementet

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Carl-Gunnar Peterson
Justitiedepartementet

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat
Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32
TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67
E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)
3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)
4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)
5. **Det unga medborgarskapet**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)
6. **Lekmannastyre i experternas tid**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)
7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)
8. **Läsarna och demokratin**. Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)
9. **Lokala Demokratiexperiment**. Exempel och analyser (SOU 1998:155)
10. **På Marginalen**. En intervjubok från Socialtjänstutredningen (SOU 1998:161)
11. **Allas frihet**. Demokratin möter marknaden. Tre ronder (SOU 1998:164)

12. **EU – ett demokratiprojekt?** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:145)
13. **Invandrarskap och medborgarskap.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:8)
14. **Att slakta ett får i Guds namn.** Om religionsfrihet och demokrati (SOU 1999:9)
15. **Etik och demokratisk statskonst.** (SOU 1999:13)

Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet ska utredningen presentera en sammanvägd analys i ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- offentliga seminarier runt om i landet
- webbplatsen *www.demokratitorget.gov.se* med fria debatter och möjligheter att informera sig om och föra dialog kring Demokratiutredningen
- en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Demokratiutredningen arbetar enligt antagandet att allt som finns i totalsamhället kan ses som demokratins problem. Det är en vanlig föreställning i det senare 1900-talets Sverige, en del av den svenska marinaden av föreställningar och värderingar i vilken vi alla blivit indränkta.

När demokratin skall stå för lösningen av alla totalsamhällets problem är det risk att demokratin förlorar både i mening och legitimitet.

Debattören i den här skriften kritiserar svensk demokrati för att vilja gapa över för mycket. Den förlorar därmed sin egen kärna och skapar dessutom en obalans mellan olika livsområden. Den inkräktar på andra livsområden som borde få utvecklas självständigt. Moralisk panik, stagnation och nedgång kan bli resultatet om alla problem betraktas som demokratins.

fakta info direkt

Tel 08-587 671 00. Fax 08-587 671 71
Box 6430. 113 82 Stockholm
order@faktainfo.se www.faktainfo.se

ISBN 91-7610-915-1